

Н. Я. ГРИГОРІВ

ОСНОВИ НАЦІОЗНАННЯ

Н. Я. ГРИГОРІВ,
Професор Українського Інституту
Громадознавства в Празі.

ОСНОВИ НАЦІОЗНАННЯ

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ В КАНАДІ
ВІННІПЕГ, МАНІТОБА

— 1940 —

Printed and Published by the Ukrainian Publishing Co. of Canada, Ltd.
Winnipeg, Manitoba, Canada.

УВІД.

Поразка в боротьбі за українську державність спричинила на деякий час дезорганізацію в українському національному житті й світогляді. Приголомшені, розлютовані й розпорошені українські сили вбивали час і енергію на обопільні докори й обвинувачення за поразку, забуваючи не раз на рішачучу ролю об'єктивних обставин, як недостача зброї, реальне відношення сил, несприятливе відношення інших націй і т. п.

Час і природа роблять однак своє: старі рани заживають, стома проходить, нові сили наростають; національний рух скріплюється, поширюється. Нація одужує, стає до нових змагань за людські права.

У всякій боротьбі перемагає не стільки дужий, як підготовлений, вишколений. Вишколення ж неможливе без достатнього знання своїх властивостей, сил і можливостей.

Тому для успішної боротьби за інтереси української нації необхідно знати її природу, властивості, потреби, сили, здібності, можливості.

На жаль, до цієї пори вивчення всього цього утруднялося й утрудняється тим, що потрібні відомості розкидані по ріжноманітних наукових дисциплінах, по різних виданнях, багато з яких давно вже розійшлося й обернулося в унікум.

З другого боку, наука націознання, як загального, так і конкретного, мало ще розроблена й скристалізована. Не зважаючи на величезний розмах національних рухів в останньому столітті, що зробив національну справу одною з найактуальніших, "найпекучіших" та кинув до розв'язання її не лише фахових державознавців, політиків, а й широкі народні маси, до цієї пори не встановлено достатно ні ества нації, ні означення її.

Причин цьому кілька. Перша — теоретична й політична новизна справи. Друга — надзвичайна її політична гострота, що не дає змоги навіть фаховим лінгвістам, історикам, соціологам і т. п. об'єктивно спинитися над безстороннім виявленням національних властивостей взагалі та кожної нації зокрема. Політичні пристрасті, пересмикування, підміни, недогляди заступають місце холодного аналізу та сумлінного синтезу.

Третя — загальна молодість народознавства — матері націознання. До цієї пори народознавство майже не вибралося з пелюшок досліду лише первісних ступнів людського гуртування: родів, тотемів, племен і т. п.

Т. Вайц, А. Бастіян, Г. Пост, Н. Морган, Ф. Ратцель та інші світила народознавства дали нам тільки початковий матеріал гідний для синтезу тямки лише про родовоплеменні скупчення.

Перші відомости про культурно-племенні скупчення, зародки націй, появилися недавно, в XVIII в., і то розкидано по ріжноманітних працях географічних, антропологічних, історичних, культурно - історичних, соціологічних і т. п.: Джана Леббока, К. Тейлора, Г. Спенсера, П. Лілієнфельда, А. Шефле, К. Летурно, Ю. Ліперта й інших. Перші більш-менш систематичні відомости на цю тему дали: Ж. Б. Віко в праці "Основи нової науки про природу націй" та Ф. Вольтер в праці "Начерк дослідження звичаїв і духа націй".

З початку розроблялися окремі питання націознавства, характеристики народів, і то переважно в географії, етнографії, антропології, психології народів і т. п. На синтез, на весь комплекс властивостей, що характеризують націю, зверталось дуже мало уваги.

До цієї пори не розмежовано виразно тямок "раса", "племя", "нація". Такі праці, як Гумпловичова "Расова боротьба", без виразного означення, в якій мірі нація відбиває расовість, збивають уяву про націю в бік природно-біологічного її ества, а низка праць істориків, філософів, філологів, юристів, політиків, що недоцінюють природних її чинників, неоправдано зводять все ество нації лише до культурно-суспільних та індивідуально-психічних чинників.

Течія, яка об'єктивно доводить, що нація має в собі, як 1) — расові антропологічно-соматичні відміни, так і 2) — особливости матеріальної та духовної культури, укладу життя, суспільної організації, суспільної діяльності, колективного світогляду, колективної психіки, а також 3) — індивідуальної культури й виховання, індивідуальних звичок, бажань і волі, які нічого спільного з расою, з фізичним походженням не мають, — виникла лише недавно.

Все це надзвичайно утрудняє вивчення й усвідомлення ества нації. Тому то до цієї пори не усталено ні ества її, ні означення.

Сумлінне ознайомлення з еством нації вимагає: 1) — вивчення засад суспільного життя (соціології) та підсумків націознання, розкиданого по різних науках: географії, антропології, етнографії, політичній та культурній історії і т. д; 2) — вивчення факторів, які впливають на створення й розвиток національних властивостей кожної національності: географічного положення, топографії, підсоння, природніх скарбів, комунікаційних можливостей, антропологічних властивостей, ступня й змісту культури, народнього світогляду, суспільного ладу, традицій і т. п.; та 3) — вивчення проявів національного життя окремих націй, стану й способу організації їх популяції, культури, господарства, політики.

Н. Григорієв.

Прага, 30 квітня, року 1933.

І. СУСПІЛЬСТВО.

1) Суспільні скупчення та їх агрегати. — Населення всякого земного простору, як і всього світу, існує не розпорошено. Всі людські одиниці звязані між собою безліччю ниток взаємочинності і складають через те суспільні скупчення (гуртування). Взаємочинність для задоволення біологічних потреб (розмноження, харчу, одягу, самоохорони, виростання, втіхи і т. п.) вяже людей у поголівні скупчення, родини, покоління, товариства, нації, держави і т. п.; взаємочинність, спричинена космічними факторами (підсоння, ґрунт, природне оточення, топографія і т. п.), вяже в територіяльні скупчення, як земляцтва сільські, міські, краєві, державні і т. п.; соціально-психічні фактори взаємочинності (маєтковий стан, правний, освіта, виховання, професія, ідеологія і т. п.) гуртують людство в стани, класи, партії, релігійні скупчення, професійні і т. п.

Один фактор вяже людність у просте скупчення, а кілька — в комулятивне. Люди гуртуються в одні скупчення природньо, помимо своєї волі: поголівя, раса, вікове скупчення; в другі — з власної волі: товариства, партії; в треті — під впливом природніх обставин і власної волі: родина, нація, держава і т. п. Скупчення (гуртування) є хвилеві (юрба), тривалі (організація) й постійні (природні).

Перші й треті це лише статистичні групи (юрба, раса), а

другі — організовані суспільства, в яких окремі одиниці підпорядковуються керуючим особам, чи колективам.

Статистичні скупчення не зв'язані між собою жадною волею. Організовані — мають спільний провід, як вияв єдиної волі. Статистичні творяться природою, обставинами. Організовані — людською волею для досягнення певної мети.

Велика кількість біологічних потреб та різноманітність космічних і суспільно-психічних впливів згуртували й гуртують людей у велику кількість скупчень. В залежності від причини й способу гуртування, суспільні скупчення прибирають форму юрби, спільноти, громади й організації.

Юрба — хвилеве неорганізоване скупчення, зв'язане спільністю лише хвилевого переживання й дії. (На пожежі, на вулиці підчас якогось видовиська, нещастя, в театрі і т. п.).

Спільнота — природне скупчення людей, незалежне від їх волі, на підставі якоїсь біологічної подібності чи іншої прикмети (поголів'я, вік і т. п.), що інколи ведуть їх і до організації по цій прикметі (жіночі союзи, дитячі клуби, товариства і т. п.).

Громада — природне скупчення, зв'язане з певною територією, людським походженням та діяльністю, що виникає незалежно від волі людей на підставі лише неминучої потреби взаємочинності; в процесі розвитку організується.

В залежності від факторів, які викликають взаємочинність громади діляться на а) **земляцтва**, зв'язані територією діяльності: село, місто, край; б) **родацтва**, зв'язані кривним походженням: родина, рід, племено, нарід, нація, раса; в) **верстви**, зв'язані положенням серед суспільства, обсягом прав, ступнем культури й маєтності, заняттям, інтересами і т. п.: касти, стани, кляси, професії і т. п.

Організація — штучне скупчення зв'язане свідомою людською волею для плянної взаємочинності ради досягнення певної мети, наприклад:

- а) Популяційної: родина, рід, племено.
- б) Культурної: церковне товариство, просвітне, мистецьке, наукове, забавове і т. п.
- в) Господарської: хліборобське товариство, промислове, торгове, професійне, корпоративне, кооперативне і т. п.
- г) Політичної: партія, держава, міжнародні товариства

й союзи і т. д. (Інтернаціонал, Ліга Націй, Мала Антанта і т. д.)

Кожна людина одночасно належить до кількох скупчень. Через те всі скупчення на кожному окремим просторі землі й на всьому світі звязані в певні **суспільні агрегати**.

Кожен хутір, село, місто, край, держава є суспільним агрегатом, що складається з багатьох різних скупчень, які переплелися між собою людською взаємочинністю. Найменший суспільний агрегат хутір, найбільший — весь світ.

Все, що звязане взаємочинністю, починаючи від пари людей, складає суспільство. Пара, родина, гурт, товариство, хутір, громада сільська, міська, районна, краєва, державна, всесвітня — це все лише різні обсяги суспільства.

2) Зміна складу суспільства. — Суспільні скупчення складаються під впливом а) біологічних потреб (народження, їжі, одягу, житла, втіхи, самоохорони, творчості, діяння і т. п.), б) обставин часу й міста, та в) ініціативи й волі людських одиниць.

Людство всіх просторів і часів перейшло кілька ступнів і форм гуртування. В першу чергу біологія витворила поділ на поголівя, а окремі одиниці різного поголівя звела в родини, які розрослися в роди, племена, раси, а всі вони розклалися на скупчення територіяльні, вікові, професійні, релігійні, маєткові, правні, культурно-психічні і т. д.; на земляцтва, родацтва, касти, стани, кляси, партії, товариства, держави, нації і т. д.

Причини, що змушують людство гуртуватися, не зникають, але умови й можливості задоволення людських потреб міняються залежно від часу, місця й інших обставин. Тому скупчення існують завше, але склад, обсяг і діяльність їх міняється. Прості скупчення перетворюються в комулятивні, а комулятивні розпадаються на прості; скупчення укладаються в агрегати, а агрегати розпадаються на окремі скупчення. Розмір, склад і діяльність різних суспільних одиниць завше міняються.

Кожне суспільне скупчення має свою головну мету: родина — розмноження, церква — ширення віри і т. д., але опріч того кожне з них задовольняє й інші потреби своїх членів. Родина опріч розмноження, ще дбає про харчування й виховання молоді, захист її від ворогів і негод і т. п.

Церква, опріч поширення віри, виховує своїх членів та захищає господарські й державні інтереси їх.

Кожне скупчення, як і кожна окрема особа, підлягає природньому законові існування: змагається до розширення, гегемонії й абсорбування інших. Все це разом з різноманітністю властивостей та потреб кожного індивідуума перешкоджає людству збитися в одно скупчення. Скупчень завше існує декілька, і всі вони борються між собою за першенство, за прилучення до свого кола найбільшої кількості людства, за абсорбування інших. Котре з них дужче впливає на одиниць, те й міцніше.

Гострота людських потреб, можливості їх задоволення, властивості індивідумів, їх почування, світогляд і т. п. міняються. Тому люди під впливом цього переходять із одних скупчень у другі, складають нові, розпорошують старі. Через те одні скупчення розбухають, другі стухають, треті зникають, четверті — виникають.

Зміна культури, світогляду, господарських і інших можливостей міняє склад і характер скупчень, перескладає весь соціальний агрегат. Коли агрегати складаються переважно з вільних скупчень, то перескладення йде легко; коли ж з обмежених, то тяжко.

Причиною змін складу й обсягу суспільних скупчень та спільних агрегатів завше є невдоволення людности діяльністю тих скупчень.

Зміни діються реформами й революціями. Перші відбуваються там, де більшість скупчень вільних, другі — де більшість обмежених, які не припускають у свій склад будь то кого.

Реформи й революції в більшості не знищують існуючих скупчень, а лише перетасовують їх. З бідних скупчень люди переходять в багаті; з безправних — у оправнені; з підлеглих в керуючі; з упосліджених у повноправні і т. п.

В історії людства скупчення склалися й чергувалися в керуванні суспільним життям залежно від культурного стану людства. В первісній добі всім керували родини й роди, а після них тотеми (родинно-релігійні скупчення), релігійні скупчення (жерці в Єгипті, халдеї в Асиро-Вавилонії, патріярхи й судці в жидів, жерці в Греції і т. п.), а нарешті держави. Подекуди склалися касты (скупчення, звязані єдністю роду, раси, мови, віри, професії та рівности права й маєткового стану), а подекуди стани (обеднані територією

й професією та рівністю права й маєтку), які тримали в своїх руках і держави. В державах спершу правила стани, шляхта й духовенство, спільно або окремо, борючись між собою за владу, а потім міщанство, від якого одбірають тепер владу інтелігенція, робітництво й селянство.

В середніх віках суспільним життям керували переважно релігійні скупчення (католицтво, мусульманство) та стани (шляхта й духовенство), які для здійснення своєї влади складали держави. В нових — розвинулися держави, нації, партії та професійні скупчення. Положення кожного суспільного скупчення серед інших залежить від а) його фізичної сили (кількості членів та їх звязаности й активности), б) його корисности для людности, яка входить в його склад, в) його здібности до конкуренції з іншими в задоволенню людських потреб, та г) впливу зовнішніх природніх і і суспільних обставин.

В різних обставинах і часах набірала більшого розголосу то боротьба держави з церквою, то партії з державою, то професії з клясою і т. п.

Всі суспільні скупчення мають тільки відносну вартість. Нема вічно сильного, вічно пануючого, абсолютного вищого, найважливішого. Кожне стає таким в міру задоволення більшої кількості людських потреб, або віри в нього людства, що воно здібне до того, і втрачає своє значіння в протилежному випадкові.

Протягом віків у різних обставинах людство використовувало то один, то другий рід скупчення. Родину, віру, державу. Тепер борються за першенство держава, нація, кляса, партія, професія.

Ніколи не бувало й не може бути так, щоб одно скупчення (держава, нація, партія) могло замінити собою всі інші, бо ні одно скупчення не може ані знищити, ані задовольнити всі ті потреби, які змушують людей до гуртування в інші скупчення. Держава не знищить націй, партій; нація — держави, партій і т. д. Тому цілком безпідставні стремління фанатиків-державників підпорядковувати все — націю, кляси, партії, віри і т. п. — державі; стремління націоналістів підпорядкувати державу, кляси, віри, партії і т. п. — нації, а партійників (фашистів, большевиків) — партії.

Опанування великих частин світу одною вірою (християнством, магометанством) не знищило там держав, націй, партій, професій; опанування певними державами інших не

знищило вір, націй, партій; національна єдність не втримала англійців і німців від розпаду на кілька держав; зміцнення клясів, партій не знищило держав, націй і т. д.

Об'єднання людства в одно суспільне скупчення могло би статися лише тоді, коли б було знищено всі ті ріжниці, які існують в людському побуті й потребах, в людських організаціях; коли б усіх людей поставити в однакові біологічні, космічні, суспільні й культурно-суспільні умови: в один вік, поголів'я, клімат, товариство, культурний стан і т. п. Це неможливо; тому неможливо звести все людство в одно скупчення. Завше буде кілька скупчень, з яких одні матимуть більше значіння, а другі менше. Одні розростатимуться, другі — завмиратимуть, треті — народжуватимуться, четверті зникатимуть.

Вільний розвиток людини вимагає задоволення всіх її потреб, а тому всі скупчення, задовольючи кожне іншу людську потребу, повинні існувати нарівні одно з другим, самостійно, необмежено, **су-спільно**.

Суспільство — сума рівно суверенних скупчень, зв'язаних спільністю членів та їх інтересів. Родина, громада, нація, партія, кляса не для держави, а держава не для них. Кожне на своєму місці для виконання природньої властивої йому функції. Немає завше кращого, завше важнішого скупчення. Кожне має вартість лише настільки, наскільки задовольняє людські потреби. Ні одно з них не має права на монополію, на гегемонію. Всі в різних комбінаціях мусять служити людству. Боротьбу між ними треба обернути в розумну конкуренцію ради задоволення людських потреб, в стремління перевершити одно другого корисністю для людства. Людство має оцінювати й шанувати їх по тому, що вони йому дають для його задоволення, ущасливлення й удосконалення.

Чимало суспільних скупчень змагаються до задоволення тих самих людських потреб; у багатьох з них є подібні а то й однакові функції; чимало з них мають ту саму суспільну базу або подібні в своєму походженню. Через те людство плутає їх, а це перешкаджає їм нормально розвиватися й досконально задовольняти людські потреби.

В останні часи головну роль в суспільному житті відіграють такі скупчення, як нація, держава, кляса, партія, професія. Для оцінення їх ролі треба в першу чергу добре пізнати їх ество, сили й можливості. Для пізнання ж нації й

держави треба в першу чергу відмежувати їх від скупчень, з якими вони мають дещо спільного; від земляцтва, раси, племена, народу, народности, національності.

II. ЗЕМЛЯЦТВО.

1. Фактори витворення. Кожна людина має симпатії до людей, що живуть чи жили на одній території з нею: в одному дворі, на одному кутку, в одному селі, волості, краї, державі і т. д. Причина цієї симпатії — природня привязаність людини до землі й населення, на якій і серед якого вона народилася, виростає, проживає, працює. Симпатія ця є наслідком впливу на витворення людини природо-географічного та суспільно-культурного оточення: простору землі, її підсоння, топографії, природніх багатств і т. д., а також людей, що на тій просторі проживають, їх поведінки, праці, звичаїв, побуту, культури і т. д.

Людина — витвір 1) біологічних батьків, 2) природнього оточення, 3) суспільного оточення, 4) фізичного й духовного виховання та 5) самої себе: спадщинних та індивідуальних фізичних і психічних властивостей власного організму.

Холодна північ, гори, ліси витворюють інший тип людини, ніж південь, рівнина, степи і т. д. Характер краю — гори, ліси, ріки, моря, рівнини чи горбки — все те в значній мірі предопреділяє фізичну конструкцію людини, а фізична конструкція її впливає на витворення її духовної вдачі. Цей вплив засвідчили вже старосвітські письменники (Геродот, Гіпократ, Аристотель, Стратон), середньовічні (Ібн-Халдун) та новочасні (Боден, Монтеस्कьє, Гердер). “Скрізь на нас лежить рука природи” (Бокль). Природа через господарські й суспільні відносини впливає і на вище духовне життя людини (Ратцель). “Витвори людського духа можуть бути зрозумілі лише в звязку з оточенням” (Тен). “Людство є неминучою частиною ландшафту” (Черняков). “Організм, який попадає в інші умови, ніж його рідні, мусть пристосуватися до них, або загине” (Петрі).

Виростаючи під впливом певної території, людина пристосовується й при звичається органічно й психічно до неї та свого оточення; відчуває себе звязаною з ними, часткою їх; почуває себе на тій території і в тому оточенні краще, ніж в іншому місці, а тому й любить їх.

Так само впливає на витворення людської вдачі суспільне оточення: батьки, брати, сестри, товариші, учителі, співгромадяни; їх поведінка, праця, звичаї, побут, мораль, право, суспільний устрій і т. п. Серед них людина виростає, наподоблює їх, навчається від них, пристосовується до них, разом з ними переживає поезію молодости, радощі й труднощі життя, звекає до певного суспільного оточення, а тому й любить його.

Засоби для свого існування людина здобуває від природи, суспільного оточення (батьків, рідні, товаришів, добродіючців) та з власної праці. Характер праці впливає на формування м'язів, легенів, серця, мозку, нервової системи і взагалі всього організму. В такий спосіб праця формує, як організм, так і психіку людини; витворює типи селянина, робітника, учителя, попа, вояка, інтелігента і т. д. "Характерні особливості господарської соціальної функції робітника відбиваються на його типові органічному, антропологічному та навіть душевному і моральному" (Блага).

Людина вкладає в свій виріб частину самої себе, як фізично (снагу, силу), та і духово (розум, фантазію, чуття, волю). Селянин вкладає себе в землю, господарство, міщанин — в крамницю, робітник — у майстерню, виробництво і т. д. В наслідок довгої приналежності до одної професії людина пристосовується до неї, зростається з нею, з своїми виробами, з своїми співпрацьовниками, з місцем праці, звекає до них, прив'язується до них, любить їх. Селянин любить землю, господарство й селян; робітник — майстерню, завод, свої виробы й робітників; крамар — крамницю, крам, покупців і т. д.

Досить пригадати Стефаникову "Синю книжечку", де оповідається як селянин, прощаючись з хатою підчас відїзду на заробітки в Америку, відчував і бачив, як "вікна плачуть", щоб переконатися в силі звязку працьовника з місцем праці. "Людина прибирає виразні властивості фізичні, інтелектуальні та моральні, залежно від характеру праці та природнього й соціального оточення, в якому росте й розвивається" (Блага). Все це викликає в неї звичку, симпатію до суспільства, в якому перебуває. Оця симпатія до простору землі та суспільства, серед яких людина народилася, виросла, живе й працює; території й суспільства, які впливали чи впливають на формацію її фізичного та духового ества, зв'язує людей у певні територіяльні скупчення, **земляцтва**.

Земляки — це люди одного кутка, майстерні, заводу, села, міста, краю і т. д. Не зважаючи на різницю віри, націй, віку і т. д., вони відчують між собою певну близькість, інтимність та солідарність, дужчу, ніж між людьми інших кутків, майстерень, сел, міст і т. д. Селянин почуває більшу симпатію до селянина, ніж до робітника; до “свого жида”, ніж до чужосельського; юнак у війську, студент в школі почуває більшу інтимність до товариша одного з ним повіту, краю, ніж до інших; полтавці більше тягнуться до полтавців, ніж до галичан і навпаки; українці в Америці більше солідаризуються між собою, ніж з чужинцями і т. д. Оця симпатія і вяже людей у земляцтва.

2. Означення. Земляцтва — це незорганізовані територіальні суспільні скупчення, звязані симпатією до певних територій з їх населенням. Обсяг земляцтв ріжний; залежить від території, симпатія до якої звязує людність у земляцтво; як наприклад: хутір, село, місто, край, держава і т. д. Земляки є по хутору, по селу, краю, державі і т. д.

III. РОДАЦТВО.

1. Основа родацтва. — Природній закон людського існування-розмножування гуртує людей в родини, які розростаються в племена, народи, нації.

Народження й виростання в певних природно-географічних умовах, — на певній території, під певним підсонням, в певних умовах живлення і т. п. — витворює в людей, помімо їх волі, подібність біологічної конституції, а це вяже їх в суспільні скупчення, які зветься раси.

Родини, племена, народи, нації, раси — все це скупчення, витворені біологічною близькістю людей; спільним походженням, кривною спорідненністю, тобто: родацтвом, якому в значній мірі помагали умови суспільного життя. Тільки раси є витвір чисто біологічний, а інші з більшою чи меншою домішкою впливу суспільного оточення й культури.

Біологічна спорідненність, родацтво, спадщинність органічної конституції, витворюють однакові не лише біологічні, а й психічні типи, бо психіка, як доведено рефлексологією, є лише відбитком соматичного стану людини. Через те люди одного родового походження витворюють і одну спільну своєрідну культуру. Визначаючись серед інших низкою однакових спадщинних органічних і психічних вла-

стивостей, здібностей; більш-менш однаковими нахилами, поведінкою, діяльністю, подібними здобутками культури,— вони представляються іншим, як своєрідний гурт людей, окреме суспільне скупчення.

Органічна й психологічна їх подібність 1) змушує до зачислювання їх сторонніми в один гурт, тобто: стає зовнішньою об'єктивною підставою до їх гуртування, і 2) викликає серед них самих почуття солідарності, єдності, що стає внутрішнім об'єктивним двигуном спілкування.

Залежно від характеру й близькості споріднення, уклалося кілька типів родацьких суспільних скупчень: а) чисто біологічні: раси; б) біологічно-суспільні: родини; та в) суспільно-біологічні; племена, народи, нації.

2. Раса. — Скупчення людей, що в наслідок впливу певного природо-географічного оточення (підсоння, топографії, ґрунту, рослинності і т. п.) мають своєрідну біологічну конституцію: однаковий колір шкіри, колір і тип волосся, однакову форму голови, обличчя, однаковий розріз очей і т. п., що відрізняє їх від інших.

Достотного означення раси й межі расового розподілу ще не встановлено. Одні вчені налічують 3 — 5 рас, другі — 15—22 раси.

Визначніший антрополог останнього часу Денікер, взявши під увагу 1) колір шкіри (білий, смуглий, жовто-червоний, жовтий, чорний), 2) товщину й форму волосся (товсте й тонке; просте, кучеряве, хвилясте й шерстисте), 3) форму голови (довгу, коротку, середню), 4) форму обличчя (довговиде, кругловиде), 5) форму носа (товстий, тонкий, прямий, широкий, плосковатий, кирпатий), 6) товщину й форму губів (товсті, тонкі, вивернуті), 7) колір волосся (ясний, гнідий, чорний), 8) колір очей (ясні, карі, чорні), 9) волосистість, 10) зріст (високий, середній, малий), — виявив серед людства такі раси:

I. Чорні: 1) шерстоволосі вивернутогубі **негри**, 2) шерстоволосі бровисті **меланезійці**, 3) малорослі, кучеряві **негритеси**, 4) волосаті **австралійці**.

II. Жовті: 1) малорослі **бушмени**, 2) високі кучеряві **етіопи**, 3) губаті хвилястоволосі **індонезійці** (малайо-полінезійці), 4) скулаті вузькоокі приплюснотоносі **монголоїди**.

III. Жовто-червоні: носаті **американці** (індійці, патагонці, пелеоамериканці і т. ін.).

IV. Смуглі: **меланохроїди** (прямоносі, чорняві, темноокі

індоевропейці, або арійці, араби, бербери, асирійці, кельто-літури).

У. Білі 1) **ксантохроїди** (білошкірі ясноокі скандинави, карели), 2) **урало-алтайці** (руси вузькоокі турко-фіни), 3) волосисті широконосі **айни** або айноси.

Приймаючи під увагу а) несталість багатьох прикмет, які беруться для означення раси, як форма черепа, обличчя, носа, кольор очей і волосся, зріст і т. п., б) перемішання рас в наслідок масових та індивідуальних переселень, в) вимірювання типових родів і племен протягом кількох століть (не існує вже навіть нащадків римських імператорів, перших оселенців Парижу і т. п.), г) зміни типу населення певних країн (сучасне населення Німеччини та словянських країн відрізняється від їх населення з V—10 віків принаймні формою черепа та кольором волосся), д) згладжування різниць між населенням всього світу в наслідок розвитку й поширення культури, людської взаємочинности та перемішання людства, що ставить його під впливи ріжного природнього оточення — Кюве, Флуранс, Прічард, Катрфаж, Вайц, Флавер, Герланд, Топінар та інші визнають існування серед людства тільки трьох більш-менш виразно виявлених і сталих рас: білої, чорної та жовтої; дехто ж, як Вірей, тільки двох: білої й чорної.

Факт, що властивости, після яких людство ділять на раси, в більшості не виразні, а головне: не сталі, мінливі, бо все людство біологічно є "одним видом і найбільш відокремлені його різновидности мають значіння лише підвидів" (Д. Анучін). Все людство походить від одних прабатьків, потомство яких в різних природніх умовах прибрало деякі відміни, але зміна тих умов знищує й витворені ними відміни. Тому расовий поділ людства має лише відносний характер. Він існує лише доти, доки існує різниця природо-географічних та культурних умов. Знищення ізоляції людських груп культурною, урівненням природо-географічних та суспільних умов існування а також перемішанням людства знищує расові різниці.

В наш час чистих рас не існує, опріч хіба найдикіших закутків світу. Старі расові типи зникають, а на їх місце витворюються нові, які перероджуються в новіщі і т. д.

Расові ознаки не покриваються з ознаками племінними та національними: мовою, вірою, побутом, культурою, державою і т. п. Серед одної нації трапляються люди різних расових властивостей: довгоголові, круглоголові; русяві, чор-

няві, круглоокі, вузькоокі, ясноокі, чорноокі і т. д. І навпаки: з одної раси не раз витворюється кілька племен, націй і т. д. Все це наслідки історичного розвитку культури й перемішання людства.

Тому в наш час говорити про чистоту раси неможливо. Ні одної чистої раси не існує. Галас про збереження чистоти німецької раси, про очищення її від раси жидівської є проявом лише неутства та політичних тенденцій. Ні німці, ні жиди не є окремими расами. І ті й другі належать до однієї раси: за кваліфікацією Денікера — до смуглої (меланохродів), за класифікацією більшості вчених — до білої. Мова може йти про чистоту лише племен, народів чи націй, але й то лише відносно.

Раса — скупчення не організоване, а лише статистичне. Проте в наслідок біологічної подібности, “єдности крови”, тримається дуже часто солідарно і нераз виступає в суспільному житті, як єдине культурне чи політичне ціле, хоч в дійсности таким не є.

Расовий звязок і расова солідарність найвиразніше виявляються в місцях перемішання рас.

3. Родина й рід. Витвори біологічно-суспільні: в родину вяже людей 1) біологічна потреба розмноження та 2) суспільна потреба а) виховання й захисту дітей, б) захисту старих і слабих.

Родина — найпервістніше, організоване суспільне скупчення, що є початком і основою всього суспільного життя. Тримається воно біологічним гоном до розмноження; творить людство й постачає матеріал для всіх інших суспільних скупчень.

Рід — розмножена родина, що тримається при купі свідомістю споріднення, єдиним проводом старшого, спільною територією розселення й більш-менш спільним господарством та спільною охороною від зовнішних небезпек.

4. Племено — суспільне скупчення, витворене також, як і родина факторами біологічними та суспільними, з більшим впливом останніх. Роди, розмножуючись, розбивалися на кілька гуртів, але не втрачали суспільно-організаційного звязку між собою: затримували спільні традиції, звичаї, культуру, адміністрацію. Це й вязало їх в одно племено. Головною підставою племінного звязку була й є спільна територія розселення, її природня своєрідність та певна замкнутість і спільний захист її.

Достотного означення племені не існує. Звичайно племенем звуть таке родове суспільне скупчення, яке не має своєї окремої мови, а говорить своєрідним наріччям мови, якою розмовляють і інші подібні суспільні скупчення.

5. **Народ** — суспільне скупчення, витворене також соціально-біологічними факторами, яке охоплює вже кілька племен, посідає здавна певну територію, зв'язане з нею історичною долею, згуртоване політичною системою (переважно державою) в одно політичне ціле, має свою історичну зв'язану з територією традицію а також окрему мову, що ділиться на кілька діалектів, вимов; має певну суму культурних здобутків, що відрізняють його від інших подібних суспільних скупчень.

Народ — витвір спільного походження, культурного зв'язку, спільної мови, звичаїв, релігії, традиції, політичної організації й довгого перебування на одній території (Ф. Візе). Головними межами народу є територія посідання та мова. Народ — територіально-язикова спільнота, спільнота скарбів мови — приказок, казок, легенд, пісень, музики, танців, гри і т. п.

Любов до народу не має нічого спільного з політикою. Є народолюбці демократи й реакціонери, республіканці й монархісти і т. п. Однак любов ця не прості сусідські симпатії, як у земляків. Це певний відгук спільности крові, що творить спільности у вдачі, а також спільности шляху у витворенні культури спільним знаряддям — однією мовою, в спільних обставинах життя, на одній території. Це біологічно-культурний зв'язок між масою людства одного походження й одної долі на одній землі. Тому кожен народ має свою власну батьківщину і свою власну окрему мову. Хоч і не сконсолідовану і без власного письменства. Дехто означає таке скупчення терміном “народність”.

Словом “народ” означають oprіч того: 1) все населення будь якої території, статистичне скупчення, без огляду на те, чи є серед нього біологічний зв'язок чи нема; 2) юридичну групу осіб, приналежних до держави, учасників і творців держави — повноправних громадян держави “суверенний народ”; 3) нижчі працюючі, менш культурні верстви населення (селян, робітників, ремісників і т. п.) для відріжнення від верств пануючих і керуючих; “дрібний народ”, “підлий народ”; 4) підданих: для відріжнення від володарів: “цар і народ”, “влада й народ” і т. п.

Народ, як родацтво, культурно розвиваючись, перетворюється в націю. По шляху до цього переходить він ще ступінь скупченности, яку називають національністю. Народ або народність, це скупченність, яка ще не має виробленої літературної мови, лише не синтезовані в письмі усні наріччя.

Національність — народ, що має вже свою окрему вироблену мову, синтезовану й матеріально зафіксовану письменством.

Національність шляхом самостійної культурної самоорганізації та удосконалення, а особливо консолідації на тлі політичної самоуправи та боротьби за неї обертається в націю.

Виразної межі між народом (народністю), національністю та нацією ще не прокладено. Все це більш-менш подібні суспільні скупчення, які відрізняються між собою тільки відносно ступінем культурної та особливо політичної консолідації.

IV. НАЦІЯ.

1. Розуміння й означення. Достотного й одностайного розуміння та означення нації до цієї пори ще не встановлено. Д-р Folpracht наводить такі головні розуміння нації:

1. Нація сукупність населення держави, всі громадяни без огляду на їх походження, мову, віру, внутрішні розділи держави на господарські, політичні та етнографічні особливості.

2. Нація — суспільне скупчення людей, що мають спільну територію посідання, в якій закорінені їх спільні інтереси, з яких походить спільна віра в єдність раси.

3. Нація — суспільне скупчення, яке має низку властивих йому об'єктивних ознак мови, раси, культури, історії, релігії, звичаїв, обрядів, характеру, без огляду на державні кордони.

4. Нація — населення, що народилося на одній території, одного спільного походження, з однією мовою, без огляду на те, чи живе в одній державі чи в кількох.

5. Нація — суспільне скупчення, витворене суб'єктивною прикметою волі належати до нього та почуттям національної спільности. (Dr. I. Folpracht. Nacionalizm — Casopis Svobodne Skoly Politickych Nauk v Praze. 1933 N. 4—5).

Перше розуміння нації витворене в централістичних державах, які не допускають національної різноманітності, притлумлюють всякі національні рухи, намагаються асимілювати всі національності, обернути все населення в єдину національно-монолітну масу. Це є свідоме сплутування нації з населенням держави ради досягнення певної політичної мети. Нічого спільного з наукою й дійсним станом речей воно не має. Нація й населення держави — цілком ріжні суспільні скупчення.

Друге розуміння в значній мірі є прихованим повторенням першого, але менш ясне.

Третє й четверте є наслідком правдивих шукань означення ества нації, але без певної наукової достотности. Кожна з наведених характерних властивостей може бути прикметою нації; але ні одна з них не є рішаючою. Ні мова, ні раса, ні культура, ні релігія, ні історія, ні звичаї, ні характер. Як кожна з окрема, так і всі разом не дають вони достотних підстав для означення нації.

Пяте означення подає рішаючий фактор національної приналежности, але 1) не дає жадних об'єктивних означень нації та 2) не є певним, бо люди можуть помилково чи в наслідок інших причин (асиміляції, шахрування підчас перепису і т. п.) зачисляти себе не до тої нації, до якої натурально належать.

Одкидаючи перші двоє розуміння нації, як цілком хибні, спинимося на решті, щоб вивести з них одно найповніше і найдостотніше розуміння нації.

Для того в першу чергу необхідно вияснити походження нації. На думку одних, нації творяться об'єктивними чинниками: спільним походженням людей, спільною їх територією посідання, спільною мовою, історією, культурою, державою і т. п.; на думку других — все рішають суб'єктивні чинники: воля, бажання належати до тієї чи іншої суспільної групи; на думку третіх — ті й другі чинники.

Об'єктивісти поділяються на два табори: "расістів" і "культурників.

Основоположники "расістів" француз Гобіно, англієць Чемберлейн та особливо німці Гердер, Фіхте, Гегель та інші доводять, що нація є витвором раси, удосконаленням роду, племені. Рід розростається спершу в племено, а племено культивується в націю.

“Національність заложена на кривній спільності, з якої випливає історична співпраця, спільна історія, спільна культура. Шлях іде від родини через племено до нації. Вся культура й історія предопреділяються расовими закладами, які дають національній вдачі природну печать... З тієї расової й культурної спільності випливає в окремої одиниці свідомість приналежності до певної національної цілості.” (K. Englis — *Narod a stat*, 1923).

“Всі вчинки й витвори кожної нації, весь зміст їх історичної культури залежать від їх тілесної оболонки, від їх мозку (а то й знов від крові) і достотно в гієрархічному порядку відповідає їх тілесним властивостям” (L. Schermann. — *Die Rasse in den Geistes Wissenschaften*, 1927).

Тому подекуди навіть офіційно заявляється, що під “національністю треба розуміти племінну приналежність, зовнішньою головною ознакою якої є звичайно материнська мова”. (Чеський статистичний уряд.)

Альфред Фірканд також доводить, що нація виростає з племені, яке злучаючись з іншими племенами, витворює нарід, а нарід, витворюючи спільну літературну мову, спільну культуру та спільне право, обертається в національність.

Більшість однак дослідників походження нації вже давно установила, що нація твориться не лише кривною спільністю, а й спільністю інших об'єктивних чинників, як матеріальна й духовна культура. Нація, з їх погляду, є “культурна”, “ідейова”, “етнічна” суспільна цілість, витворена спільною історією, звичаями, господарством, побутом, мораллю, світоглядом, свідомістю і т. ін. під впливом спільних зовнішніх природних обставин: території посідання, її підсоння топографії і т. п. Окрема особа, міняючи місце побуту, переселяючись в далекі краї, осідаючи в іншому суспільстві значно втрачає свої національні властивості. Коли би вони були в її крові, то цього не могло би статися. Отже нація — це витвір не самої лише крові, а й інших об'єктивних чинників.

Проф. С. Рудницький називає нацією “більшу чи меншу групу людства (відміну людської породи), що має певну суму своєрідних, собі тільки питомих прикмет, котрі вяжуть усі індивідууми цієї групи в одну цілість. Ці прикмети є: 1) антропологічна расовість, своєрідна будова і вигляд тіла; 2) самостійна серед інших мова (з літературою, наукою і т. д.); 3) питоми історичні традиції і змагання (на політичному,

супільному і т. д. полях); 4) питома культура (так матеріяльна, як і духовна) й поспільні культурні стремління; 5) питома соціяльна територія, на котрій була, або є, або може бути питома національна держава.”

Проф. П. Сорокин означає націю, як комулятивне суспільне скупчення, що склалося під впливом єдності території, мови (культури) й держави.

Особливо підкреслюється вплив території на творення нації. Не тільки первісне, а й сучасне людство, шукаючи засобів прожиття, блукає по світу й осаджується, накопичується там, де їх більше. Території багаті привабляють до себе людство, а бідні — одпихають.

Рівнини облекшують переселення, а гори й ріки перешкоджають йому. Тому багаті й рівні місцевости сприяють накопиченню та перемішуванню різних племен і перешкоджають затриманню одноманітних властивостей населення; отже: перешкоджають витворенню націй; а бідні, гірські та порізані ріками місцевости перешкоджають накопиченню населення, ізолюють його і сприяють закріпленню певних властивостей, кристалізують нації.

Майнеке підкреслює, що в творенні нації головну ролью відиграє батьківщина, тобто: місце спільного оселення. Навіть, коли би мова й культура, каже він, були притуплені, саме місце осідку вяже людей в націю.

На згуртування населення певної околиці в якусь суспільну цілість впливають також осередки, що вяжуть його до-купи. Вони впливають і на створення націй. “Немає дійсної нації, коли нема культурного осередку серед широкої бази селищ” (Я. Корчак). Тому першим і головним фактором творення нації уважають оселення й закріплення людности на певному природньому просторі, який ізолює її від інших та концентрує навколо природніх чи хоч би штучних осередків (міста); другим — час перебування на тому місці; третім — наявність чи відсутність простору для нових оселень; четвертим — запас природніх скарбів того простору, який або сприяє накопиченню й затриманню людства, або відпихає його далі і т. п.

Проф. В. Ключевський докладно виявив, що північна природа витворила московську націю, а проф. М. Костомаров, та проф. М. Драгоманов дали чимало фактів впливу південної природи на витворення нації української.

Субективісти доводять, що ні кров, ні природа, ні культура не мають значіння в формуванні нації. Головна річ — воля людини. До якого гурту людина хоче, до того й пристає. Нацією є чисто ідейова суспільність: сума людей, зв'язаних історично спільними ідеями, незалежно від крові, території посідання, культурного процесу і т. д.

Сьогоднішній, мовляв, обсяг ідей витворений низкою людських поколінь на певних клаптях землі, укладається в своєрідні комплекси. В творенні тих комплексів приймали участь, як місцеві одиниці, так і зайшли, а також занесені ідеї, незалежно від крові, місця осідку, віку, породи їх творців. Так витворилися певні місцеві світогляди, які вяжуть людей в одну суспільну цілість, яка називається нацією. Нація — це суспільство, об'єднане певним світоглядом, політичною програмою, певною ідеологією, витвореною бігом кількох поколінь, направленою на заховання єдності й життєздатності цього суспільства. Кому ця програма, ідеологія, подобаються, той до нього пристає, незалежно від свого походження, культурного стану і т. п. Тому ніяких зовнішніх ознак нації не існує. Приналежність до нації справа чисто субективна. До якого гурту людина хоче пристати, до того й пристає. Це її воля. Отже: нація — витвір волюнтаризму.

“Людина не є рабом ані своєї раси, ані мови, ані своєї релігії, ані течії річок, ні напрямку гірських хребтів. Велика громада (агрегація) людей, здорова духом та гаряча серцем, становить моральну свідомість, яка називається нацією.” Це “велика спілка, що спірається на свідомість жертв, котрі спільно понеслися і котрі по-спільно готувиться понести в будуччині; це спілка оперта на згідности й виразно висловленому бажанні вести далі поспільне життя.” Нація — психологічний принцип”. Внутрішня самосвідомість головний фактор творення нації. (Е. Ренан.)

“Національний принцип спочиває не на расі, не на мові, як це дуже часто вірять, а тільки на волі до спільного життя”. (А. Scheradane.)

“Нація — певна кількість людей, які уважають себе за націю, приналежними до нації”. (Lazarus).

Французьке “елективне” розуміння нації означає останню як “факт свідомости, знаком якого є народня воля”. (R. Iohannet).

“Національність виявляється нам, як прояв волі”. (Tourgeon.)

“Означення національності залежить тільки від почуття національної приналежності, тобто: від вільного рішення”. “Поскільки не має об'єктивних прикмет національної приналежності, то кожному вільно признатися до тієї нації, до якої хоче”. (Rauchberg.)

Проф. В. Старосольський, вказавши недохватки означення нації, зроблені проф. С. Рудницьким, а саме: існування націй незалежно від антропологічних процесів, зміну “стану посідання”, відсутність одноманітної “національної культури” на всьому терені існування нації та серед всіх її членів, “незалежні від нації прикмети селянства”, ріжну культуру ріжних класів нації, спільну мову кількох націй, ріжну мову й територію однієї нації, ріжні нації на одній території і т. п., також означає націю як витвір волюнтаризму: “Нація — це спільнота, тобто: суспільство, основою якого є араціональна, стихійна воля. В протиставленню до спільнот, які оснуються на фізичних підставах кровного звязку, як родина, рід, племено, — вона оснуюється на інстинктах “другого степеня”, типом яких є ідея. “Об'єктивні прикмети нації” це тільки чинники, які в даних історичних умовах помогли національній спільноті витворитися, а разом це формули та символи, в яких вона себе проявляє. Джерелом національної спільноти та істотною силою, якою вона існує, є стремління до політичної самодіяльності та самостійности, яке історично проявилось, як боротьба за суверенітет: “in tyrannes” в межах держави та вні, за суверенітет власної держави.

Історично народини сучасної нації є звязані з народинами сучасної демократії, а цей звязок не є випадковим, а впливає з природи обох явищ.” (В. Старосольський — “Терорія нації”, стор. 89).

Доц. І. Бочковський, переказавши зміст об'єктивістичних теорій та особливо спинившись на поглядах Челлена (вплив території, природи, біології, мови), також підкреслює значіння “прінципу спіритуального”. На його думку, нацією є така сукупність людей, яка усвідомила себе, як націю, і змагається до державної самостійности.

В. Липинський доводив, що “в основі поняття нації лежить м і с т и ч н е я д р о”, бо “скільки би ми прикмет нації, як мова, культура, література, територія, раса і т. д. не

вчисляли і не аналізували, все в кінці кінців дійдемо до чогось невідомого, що прийнято називати “душею нації”. Тому він обстоював психологічне розуміння нації.

Цілком наївне означення нації у Д. Донцова, як “скупчення мільйонів воль довкола образу спільного ідеалу”. Партія і церква та інші скупчення також є скупченням мільйонів воль навколо спільного ідеалу. Нічого не означає й твердження, що нація твориться й розвивається “амотивним, ірраціональним інстинктом”, хотінням жити й владати, бо так само творяться партії, держави, а особливо родини, роди, племена.

Головними хибами волюнтаристичного означення нації є: 1) негування впливу спільного походження, території й культурного звязку, та 2) перебільшення значіння волі.

Діти певних батьків, вирости цілком окремо від них і не знаючи їх, залишаються біологічно (зростом, поставою, рисами обличчя) подібними до них, а біологічна подібність витворює й психічну, бо психіка людей у значній мірі залежить від їхнього організму.

Само слово *Natio* — рід вказує на спільність походження. Національний звязок є наслідком любови до подібних собі, бо кожна людина любить свій образ і подобу на інших.

Коли майже кожна нація — суперечить сам собі проф. В. Старосольський, — уважає себе не чим іншим, як безмежно поширеною родиною, то це значить, що почуття національного звязку є по своїй суті поширеним почуттям родинного звязку. . . .” Признаючи далі “стихійність, чисту біологічність та араціональність національної спільноти”, проф. Старосольський тим самим визнає, що нація витворюється не волею людини, а природою. Коли би визнати рацію волюнтаристам, то треба було б признати, що волиняки, поліщуки, гуцули, лемки, полтавці, херсонці, що не усвідомлюють себе ані українцями, ані рускими, ані поляками, а просто “нашими людьми”, що вони до жадної нації не належать. Тим часом навіть малоосвічені люди на підставі об'єктивних ознак (типу, мови, одержі) зачисляють їх до українців, чи хоч малоросів, але не до поляків, і не до москалів.

Приймаючи під увагу хиби й недохватки чистого об'єктивізму та суб'єктивізму (волюнтаризму), Е. Радль, П. Мілюков та інші означають націю, як витвір суспільства, як “соціяльне явище”.

“В дійсности, мовляв Е. Радль, нація не є щось перворodne, дане самою природою; вона в певному розумінні є продуктом соціяльних обставин. Нація не росте просто з тілесних чи духовних властивостей окремих одиниць, а складається тільки під впливом суспільного життя; отже: господарських умов, школи, родинного й громадського виховання. Іншими словами: залежність людини від зовнішніх обставин, матеріяльних умов існування, урядового становища суспільних звязків стає підставою її національної свідомости. Неправдиво думати, що існує якась природжена, а пріорі дана кожному національність і обставини можуть її тільки скріпити, піднести до усвідомлення чи ослабити, знищити; обставини змушують тільки до вибору якоїсь національности, а коли би не було вибору, то не було би й національности.”

“Кожна прикмета нації — мова, територія, релігія і т. п., необхідні лише настільки, наскільки потрібні, як посередник для звязку між людьми або є наслідком постійного впливу одних на других, колективним продуктом невпинних взаємин. . . .” “Отже нація є зявище соціяльне.” (П. Мілюков.)

“Люди вибирають націю незалежно від того, хто якої раси, яку має материнську мову, до якої школи ходив, а лише залежно від того, що чують від своїх приятелів, що їм сказав учитель чи піп, що пишеться в часописах.” Тому “нація є зявище соціяльне, викликане соціяльними причинами й підлягає соціяльним умовам”. (Е. Радль.)

В. Мітчерліх також уважає, що нація є витвором певних індивідуальних обставин суспільного життя, суспільної індивідуалізації під впливом внутрішніх духовних витворів суспільства в певних обставинах.

Теорія соціяльного походження нації так само однобока, як і всі попередні. Факт, що національне оформлення, як одиниці, так і групи відбувається під впливом не лише суспільного оточення, але й космічного: території, підсоння, а також антропологічної споріднености. Трапляються з цього правила виключення, але від того правило не перестає бути правилом. Безперечно також, що національне самоопреділення відбувається під впливом індивідуальної волі, але поруч з тим грає ролю і природне та суспільне оточення. Українець ніяк не може зачислити себе до ніпонської нації. Всякий глянувши на нього, скаже: неправда. Можна себе називати як угодно, але важно чи сторонні люди таким визнають? Чи є

для того якісь підстави, щоб інші люди це визнання прийняли до уваги і керувалися ним в своїм житті й поступованні. Класифікація людства робиться не з волі лише одиниць, а і їх оточення, а воля оточення складається не випадково, а на підставі якихось об'єктивних даних. Об'єктивними ж даними є ті, які однаково відчуються багатьома людьми. А щоб вони однаково відчувалися багатьома людьми, мусять бути взяті не з волі одної одиниці, а природнього й суспільного оточення та волі маси. Всі ці дані й існують для означення нації: частина їх має характер біологічний (антропологічний), частина — космічний (територія, підсоння), частина — суспільний (виховання), частина — індивідуальний (воля).

На складення, скріплення й існування нації впливають, як кровна спільність, так і природні обставини, так і суспільне сточення, матеріальна й духовна культура, світогляд громадський і особистий, воля громадська й особиста.

Нація є витвір, як об'єктивних (природніх та суспільних), так і суб'єктивних (індивідуально-психічних) чинників. Вже С. Манціні вказував, що у творенні нації беруть участь з одного боку чинники географічні (край), етнографічні (раса), націоналістичні (мова), релігійні (віра), традиційні (звичаї, побут, історія), правові (закони й установи), — а з другого “над усіма цими чинниками стоїть моральний чинник, якого тереном є національна свідомість, себто: почування приналежності до себе, без якого усі інші чинники залишаються хиткими й непевними.”

Проф. Б. Хвостов свідчить, що “національність виявляється просто в певних особливостях мислення, відчуття й хотіння, які відбиваються на поведінці народніх мас і впливають на хід історичних подій. Національні особливості об'єктивно можуть виявлятися і в політичних установах, і в мові, і в характері, і в релігійному житті, хоч важко сказати загальною формулою, в якій саме області соціального життя вони найдуть найвиразніший вияв того чи іншого народу.”

Проф. Р. Челлен заявляє, що не може признати погляд, який “переводить ество нації в область суггестії”, бо “вона має ще й об'єктивні елементи”. . . . “Нації без сумніву є особисто закрашені істоти з окресленими, як фізичними, так і психічними характеристичними рисами”. “Нації, як такі,

з ґрунту чисто природні істоти”, але воля індивідумів впливає на їх розмір, вигляд, склад, стан і діяльність.

Отто Бауер доводить, що нація витворюється, з одного боку, під впливом натуральної спільности одиниць, що походить з певних історично витворених природних властивостей, які переходять з покоління в покоління, а з другого під впливом культурної суспільности, яка так само спричиняється історично спільним процесом творчости в різних галузях суспільного життя, політики, господарства, мислення, почування, емоції і т. п., тобто: індивідуальної волі.

Проф. С. Дністрянський доводить, що “нація” і “народ” тотожні тямки; є це органічний суспільний звязок п о б і ч або навіть с у п р о т и держави, який витворюється історичним процесом на основі трьох головних чинників — н а т у р и , к у л ь т у р и й т е р и т о р і ї; тобто: нація є витвором спільного родового походження, спільної культури (мови, історичної традиції, звичаїв, обичаїв і всіх тих психічно-культурних моментів, які сполучують значне число людей в ідейні звязки без огляду на границі держави) та території, без якої нація не є справжньою нацією. (“Загальна наука права й політики”).

Франц Оппенгаймер також доводить, що нація є витвором не лише спільного походження й раси, але й державної організації. Без держави, мовляв, нема нації. Тільки через державне організоване життя етнографічна маса спільного походження й раси формується в націю.

Проф. М. Шаповал, скритикувавши волюнтаристичні означення, як не-наукові, визнав, що “найближча до правди є теорія проф. С. Дністрянського” і сформулював своє означення так: “Нація є складне соціальне скупчення (верства), що характеризується діяльністю чинників мови, території й держави”, хоча “соціальний склад нації ще не затвердив, але найбільш типовою комуляцією є все таки державно-мовно-територіяльна”.

Твердження М. Шаповала про ролю держави в творенню нації треба приймати лише відносно, бо існують нації, які ніколи самостійними державами не були (індійські нації в Америці, негритянські в Африці, баски в Іспанії, ескімоси, кіргізи в Росії і т. п.). Держава сприяє формуванню нації, але й без держави нації існують.

І. Фельє в праці “Ейн соціологіше унтерзухунг унд критік” (1929) звертає увагу на те, що вплив етнографічних

(расових) властивостей прибільшується, бо майже не існує чистих рас; лінгвістичні властивості служать більше для розрізнення, ніж для опрeдeлення, географічні підстави (спільний осідок, батьківщина) хоч і мають вплив на душевний розвій людности й можуть витворити націю (американська), але лише постільки, посківки звязані з культурою; етичні (релігійні) властивості мали значіння в старовину, але не тепер; традиційно-культурні властивості не раз розходяться з державними через що появляються нації “державні” й лише “культурні”; політичні причини (державні) не завше існують, через що нації не завше є державами, а держави часто складаються з багатьох націй; інтелектуальні властивості (свідомість і бажання належати до певної нації) мають значіння лише настільки, наскільки виявляються на зовні певною акцією. Отже: жадна окрема властивість не може сама витворити націю. Лише в комбінації з іншими. Таких комбінацій є три ступні. Перший ступінь — комбінація раси й місця осідку (батьківщини). В певних географічних умовах із певної частини раси виробляється племeно. Перемішання племен складає народ. Але ні племeно, ні нарід не є ще нацією. Це тільки натуральне підгрунтя для витворення нації. За цим ступнем наступає другий — комбінація впливів мови, культури, релігії, держави. Та й цей ще ступінь не творить нації. В середні віки були суспільства одномовні, однокультурні, однорелігійні й ододержавні. Проте не були ще націями, хоч ця комбінація властивостей звязувала суспільства значно тісніше, ніж самі расово-територіяльні властивості. Лише свідомість і бажання (воля) приналежности до певного суспільства стає субективним грунтом творення нації, а спільна державна організація таких індивідуумів вяже їх в одну культурну суспільність, яка називається нацією. Отже: лише третій ступінь комбінації суспільних властивостей, а то саме — свідомости й волі разом з державним звязком творить націю. Нація, мовляв, неможлива без державної організації. Національна держава — це те саме, що організована нація. Ріжниця настає лише там, де в державу зведено кілька націй.

Проте й означення Фельє має свої недохватки. Австріяки, наприклад, давно мають свідомість і бажання належати до одного культурного суспільства, мали свою окрему державу, а нації окремої не створили.

Д-р Фольпрахт вказавши на те, що дефініцію нації бу-

дують на реальних та ідейових прикметах нації, як “походження, раса, спільна держава, незалежність, релігія, земля, підсоння, звичаї, обряди, історія, культура взагалі, мова, суспільна національна свідомість та почуття приналежності”, доводить, що “ні одна з тих прикмет сама по собі не може бути єдиною характерною ознакою нації, яка б виразно означала націю”. “Расові різниці існують тисячеліття”, а нації є витвором “чинности кількох століть перед нами”, раси давно вже перемішалися, особливо в Європі; так само перемішалися племена. Не можна говорити вже про чистоту походження ні одної нації. Всі вони сьогодні є мішаниною племен: французька — кельтів, романців, іберійців, германців; англійська — кельтів, романців, германців; італійська — етрусків, римлян; греків, готів, лангобардів, кельтів, норманів, сарацинів; німецька — кельтів, германців, словян і т. д. Держава та державна незалежність не творять нації, бо є нації недержавні. Релігія тим більше. Є нації кількорелігійні. Безперечно впливає на витворення фізично-психічного типу людства підсоння й територія, проте ми не раз бачимо на однім просторі кілька націй. Звичаї й народня культура не одностаїні у всієї нації. На окраїнах її величезні бувають варіації. Історія впливає ріжноманітно: одних консолідує в націю, а других (шляхту, заможних) не раз одриває від нації, асимілює. Навіть мова не є рішучою ознакою нації (жиди). Так само свідомість і воля часто розходяться з об'єктивним станом річей, а до того ж міняються. Отже: ні одна прикмета не є непохитною. Тому не можна націю характеризувати лише окремими прикметами. Для того треба брати цілий її комплекс, а також силу їх впливу на творення нації та фактичний стан національної консолідованости й свідомости.

Беручи під увагу все вище наведене, мусимо признати, що нація є витвір багатьох, як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, якими є:

1) Об'єктивні чинники: природні а) територія аа) простір оселення, бб) топографія, вв) підсоння, гг) засоби поживи; б) біологія: аа) кривна спорідненість (антропологія), бб) спадщинність, вв) припасування організму до природніх обставин.

2) Суспільно-культурні: а) історична доля, б) назва, в) мова: аа) словесність, бб) письменство; г) суспільне оточення: аа) побут, бб) устрій (держава); д) суспільний світо-

гляд: аа) мораль, бб) релігія, вв) право, гг) освіта; е) суспільна діяльність: аа) популяційна, бб) господарська, вв) культурно-освітня, гг) політична.

II. Суб'єктивні чинники: а) життєва туга, б) свідомість, в) воля та її суверенне здійснення.

Не всі зазначені чинники завше й однаково приймають участь у складенні кожної нації. Є нації без кривної спорідненості їх членів, є без спільної мови, є без спільної території і т. п. Однак брак того чи іншого фактора не перешкадає витворенню й існуванню нації, як брак мови, слуху, не перешкадає людині бути людиною. Не всі чинники завше й однаково впливали на створення націй. В первісних часах нації були лише несвідомими скупченнями подібних споріднених осіб, що інстинктивно використовували своє родове скупчення для задоволення усіх потреб життя. З часом же спільність їх території посідання, мови, суспільного ладу, культури, держави, історичної долі і т. п. звязала старі покоління з новими в складнішу, досконалішу й тривкішу суспільну формацію, яку свідомість, воля й бажання окремих одиниць злютували в своєрідну довготривалу суспільну цілість.

Велике баламуцтво в розуміння нації вносять учені пануючих народів, які намагаються ототожнити націю з державою, що їм потрібно для скріплення держав пієтизмом національних почувань. Французи, англійці, а за ними й рускі називають нацією все населення держави, коли в дійсності населення держави звязане іншими нитками, ніж нація, а саме: територіяльними та державними. Тому назва його нацією (*Natio* — рід) ні лінгвістично, ні соціологічно не виправдується. То є лише населення держави і тільки.

Це баламуцтво почасти перенесено і в українську літературу про націю. Так В. Липинський заявив, що він “поняття нації ототожнює з поняттям держави”. Він безпотрібно та безпідставно силкувався довести, що “етнографічна маса стає нацією лише тоді, коли організована державно”, “без власної держави не ма й не може бути нації української”.

Д. Донцов також вигадав “політичну націю” в складі трьох категорій: території (землі), людности і влади, тобто тих самих трьох елементів, які стара правнична школа висувала за найхарактерніші ознаки держави. Отже: цілком сплутав націю з державою.

М. Славінський за московською думкою доводив, що є

нації й національності. Нації, мовляв, це населення держав, а національності — це те “соціально-психічне оточення, в якому виспівують і родяться найвищі культурні цінності загально-людського значіння”. (?) “Росія — це нація, а українці, білоруси — це тільки “дві руські народности”, національності, які разом з великорусами “втягаються за наших часів у діло утворення руської нації”. (“Война и національний вопрос” у збірнику “Чего Россия хочет от войны”). Такі безграмотні твердження про націю тільки шкодять усвідомленню дійсного ества нації.

2. Процес творення націй. Появу націй в більшості приписують ХІХ століттю, розвиткові визвольних ідей “просвітньої доби” та великої французької революції. “Деклярація прав людини й громадянина” немов би викликала стремління до забезпечення прав “колективній людині” — нації, а розвиток капіталізму “спричинив витворення соціальних станів у “неісторичних народів” та повільно перетворив їх із стану національного аморфізму в більш-менш розвинений (або такий що ще розвивається) національний організм” (І. Бочковський — “Національна справа”, стор. 24). Демократизація суспільного життя в ХІХ віку спричинила розвиток місцевих сил та їх змагання до самоуправи на засадах власної культури, побуту, мови, місцевих інтересів. З того немов би то почалися національні рухи, оформлення в нації споріднених походженням і культурою суспільних мас, що стали змагатися до самостійного життя в формі національних держав.

В дійсності ж нації існували й раніше.

В найпервісніших часах людського існування складалися вже різноманітні гуртування: родини, роди, племена, народи, — які жили своїм власним гуртовим життям, що надавало кожному своєрідний характер, який відрізняв їх від інших, подібних.

В найпримітивніших формах людського гуртування існувала вже свідомість їх своєрідності, яка давала змогу їх членам відрізняти “своїх” від “чужих”. Вже в тих часах існувала гуртова солідарність між членами одного гурту і гуртові антагонізми між різними гуртами, які відігравали ту саму роль, яку відіграють в наш час солідарності і антагонізми національні. То був їх зародок.

Кожне таке гуртування, як родина, рід, племено, орда, на-

рід, з первісних часів територіяльної, побутової, культурно-психічної диференціації первісного людства в наслідок їх ізольованности, замкнутости, а тому й більшої солідарности їх членів між собою, ніж з членами інших скупчень, що далі більше відмежовувалося від інших гуртувань і ставали кристалізаційними осередками, в яких способом колективного досвіду збиралися й накопичувалися певні біологічні властивості, технічні звички, способи відносин, духові переживання і т. п., які ставали спільним культурним добром всього гурту, об'єктивною його властивістю, що відрізняла його від інших подібних гуртувань.

Всі ті властивості надавали окремим гуртуванням характерні їм риси, виробляли з них колективні індивідуальности.

З того почалося творення націй.

Розмноження людства, соціальна диференціація та інтеграція, зміна складу й обсягу окремих гуртувань, зміна розміру території їх посідань, розмноження й вимірювання членів окремих гуртувань, боротьба між ними за існування, ізолюючий та солідаризуючий вплив топографії, комунікації, природніх кордонів, культурного поступу й звязку, розвитку мови і т. п. з бігом часу закріпили їх характерні властивості, поглибили різниці, кристалізували індивідуалізацію колективів, покладали початок етнічним (народним, національним) типам, створили певну суму біологічних і культурно-соціальних властивостей, які згодом стали уважатися прикметами націй.

Нації появилися не зразу, не випадково і не в XIX столітті. Вони започаткувалися в первісних часах людського існування й розвивалися разом з усіма формами суспільного життя.

Греки, римляни, жида ітд. були вже не лише племенами та державами, а й націями. Мали всі об'єктивні й суб'єктивні властивості націй: тип, мову, територію, державу. Кельто-германські племена сформувалися в англійську та французьку нації вже в час столітньої війни XIV віку. Чеська й німецька нація започаткувалися в часи реформізму (XV віку) усуненням католицько-латинських впливів, піднесенням ваги місцевих громад, священиків, перекладом святого письма на чеську мову (Гус) й німецьку (Лютер) і т. п.

Українську націю почав формувати просвітній рух на Україні проти католицтва й унії та повстання проти поляків

в XVI—XVII віках. Гетьман Орлик писав уже меморандуми до європейських урядів для захисту інтересів “козацької нації”. Московську націю оформили реформи Петра I.

“Просвітня доба”, французька революція, наполеонські війни та розвиток капіталізму тільки підсилили старі національні рухи, облекшили кристалізацію націй, помогли національним скупченням висунутися в суспільному житті наперед, стати керуючими.

Ідеї просвітньої доби та французької революції змінили єство французької нації, прискорили кристалізацію німецької, помогли відродженню італійської та інших пригноблених націй: грецької, сербської, болгарської, чеської, польської, української і т. п., а також помогли створенню нових — бельгійської, румунської і т. п.

Нації появляються й розвиваються в час дужчого впливу більшости об'єктивних і суб'єктивних чинників приблизно так: гурт людей, що проживає й розмножується на певній природньо-обмеженій території (осіло чи мандруючи в її межах з краю в край) протягом віків 1) споріднюється й розмножується в роди, племена, 2) витворює спільну мову, звичаї, способи господарення, побуту, своєрідну культуру, суспільний устрій і т. д.; 3) фізичною та культурною силою підпорядковує собі сусід, асимілює або наподоблює їх і перетворюється в своєрідний тип (породу) людности, що відрізняється від інших.

Процес цей відбувається різними шляхами:

1. — Родина розростається в рід, племена, націю;
2. — Кілька осіб чи родин перехресними шлюбами споріднюються в рід, племена, націю;
3. — Роди, племена підпорядковують, абсорбують сусід, накидають їм свої властивості, перехоплюють їхні і разом з ними перетворюються в націю;
4. — Роди, племена, що посідають сусідні території, звязуються господарськими інтересами, перехоплюють культурні здобутки одно в другого і асимілюються в одну націю;
5. — Роди, племена, підпорядковані дужчими, культурно підлеглі їм асимілюючись творять з ними одну націю;
6. — Племена в одній державі способом взаємочинности витворюють новий тип людства — націю і т. д.

На кристалізацію нації особливо впливають спільність походження, територія та політичний звязок (в старі часи — єдність правлячої династії), отже: територіяльний

патріотизм, особливо, коли він скріплюється єдністю мови.

Зміна націй. Нація, як і всяке суспільне скупчення, міняє свій склад, розмір, силу й характер під впливом, як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. В першу чергу це робить територія. Багата й рівнинна територія стягає до купи різні народи, перемішує їх властивості, сприяє розвиткові культури, витворює нові властивості і т. п. Гориста й бідна — випихає на заробітки, переселення, змішування з іншими, асиміляцію, занесення до дому після повороту з заробітків чужих властивостей і т. п.

Так чи інакше переселення, перемішуючи племена й нації, міняє їх склад та вдачу.

Розвиток культури, полекшуючи можливості зв'язку (вози, човни, кораблі, залізниці, телеграфи, телефони, авто, літаки, радіо і т. п.), сприяє перемішуванню людства і теж міняє, як склад, так і вдачу націй; витворює нові нації.

Наука установила, що на кожній території населення міняється і то не лише в той спосіб, що одна нація (народ) прогоняє, випихає другу, а й способом обопільного просочування, перемішування новоприбулих з старими поселенцями. “Коли германські вандала, готи, бургунди, лангобарди і т. п. заселяли простори південної та західної Європи, то нове населення покривало старе лише певною верствою, яка залежно від своєї сили зберігала чи втрачала власні національні особливості.” (Л. Нідерле.)

Розвиток культури тільки збільшив мирне перемішування і тим самим стер виразні особливості окремих націй. Навіть такі прикмети, як кольор волосся, зріст, форма голови і т. п. від перемішування втрачають первісний вигляд. Темноволосі перемішуються з ясноволосими, круглоголові з довгоголовими і т. п.

Я. Корчак доводить, що в наслідок цього протягом 300 літ (10 поколінь) міняються природні властивості нації. Нація перероджується.

Розклад племен і націй на соціальні верстви також спричинює зміну їх складу й характеру. Багаті, задовольняючи свої потреби, легко здобувають собі за гроші нову мову, виховання в чужих школах, одягу, житла й господарські знаряддя чужоземного виробу і т. д. Отже: втрачають національні властивості. Бідняки навпаки, не маючи коштів на оплату чужої мови, на купівлю одягу, знарядів і т. п. чужоземного виробу, уживають лише своєї мови, своїх виро-

бів, хоч вони й гірші за чужинецькі, а тому соціяльний розділ між багачами й бідняками одної нації поволі переходить в розділ національний: багачі втрачають національні прикмети, асимілюються, пристають до націй культурніших, а бідняки залишаються при своїй нації, закріплюючи за нею свої властивости.

Поширення культури й освіти викликає зміну індивідуальних потреб та смаків, стає основою суб'єктивних факторів, що впливають на зміну нації; спричинює а) перехід до культурніших, б) привлащення чужих культурних здобутків для своєї нації, в) витворення нових здібностей та властивостей і т. п.

В наш час не існує вже генетично чистих націй. Переселення народів, що відбувається здавна в пошукуванні кращих і багатших можливостей життя, торгові звязки, розвиток культури, що полекшує переїзд з одного місця на друге (вози, човни, кораблі, залізниці, авта, літаки) та звязок поміж людьми через простір і час способом устного й писаного слова (перекази, казки, легенди, приказки, пісні, малюнки, написи, книги, преса, телеграф, телефон, радіо) — перемішують людські нації, як територіяльно (переїзди, переселення) так і біологічно (мішані шлюби), культурно (виховання під впливом різних культур) та волюнтарно (перехід до інших груп з мотивів уподоби, вигоди і т. п.).

Перемішання націй веде до 1) підпорядкування одних другим, знищення слабших, або 2) злуки двох чи кількох націй в одну (асиміляції), або 3) вільної співпраці всіх.

Перший випадок завше шкідливий для людського поступу, бо знищує культурні надбання поневолених націй; другий може бути корисним, коли всі нації, що злучаються в одну, зберігають свої корисні національні властивости та прищиплюють їх іншим, третій — завше корисний, бо забезпечує кожній нації збереження її добрих властивостей, полекшує поповнення їх добрими властивостями сусід, а разом з тим дає змогу вільно одвикати від своїх недобрих властивостей.

Отже: в боротьбі за існування всі нації або нищать одна другу, або співпрацюють. Перше руйнує людську культуру, распорошує її надбання, розбиває народи; друге збирає до купи надбання всіх націй, збільшує скарби людської культури, звязує нації в одну всесвітню родину людства, в якій кожна нація мала би змогу вільно користуватися до-

брими здобутками і властивостями, як своїми власними, так і всіх інших народів.

3. Відродження націй. — Формация націй відбувається не завше послідовно й безупинно. Війни, поневолення, перемішування націй, перехоплювання чужих культур з примусу (поневоленими) та добровільно (переважно переможцями) переривають цей процес, денационалізують народи.

Незадоволення ж існуючим культурно-господарським та політичним пануванням (чужим чи своїм) викликає потребу уживання й удосконалення (деяких) корисних національних властивостей, а це веде до загального національного відродження.

Національне відродження виявляється спершу романтизмом: а) культурним, та б) політичним.

Культурний романтизм — це замилювання культурною старовиною: а) збирання й нотування легенд, переказів, народніх приповідок, пісень; б) відновлення старих звичаїв, обрядів, свят, танців і т. п.; в) ношення національної одяжі; г) уживання лише рідної мови; г) заведення народньої мови в письменство, театр, пресу, церкву, школу, науку, громадські й державні установи; е) відновлення народнього мистецтва, є) накидання національних ознак всьому мистецтву, спорту і т. п.

Політичний романтизм — а) захоплення минулими формами політичного ладу (в одних — князями, королями; у других — народньою самоуправою, вічами, радами); б) захоплення минулими війнами, перемогами, розширенням земель, взагалі успіхами князів та правлячих верств; в) захоплення княжим побутом, славою, пихою і всяким легендарним “героїзмом”.

У слід за тим виростає національний реалізм:

1. — Господарська національна організація в формі приватних (особистих чи спілкових), кооперативних та державних (у пануючих націй) підприємств: майстерень, крамниць, фабрик, заводів, банків, посередницьких і торгових закладів і т. п.

2. — Організація національних фахових господарських шкіл та інших культурно-господарських закладів наймодернішого типу з чисто господарськими вимогами.

3. — Організація національних партій і боротьба їх як зовні, так і в середині національного суспільства за модерну національну державу, як найвищу й найдосконалішу систему

волевиявлення та захисту інтересів національного суспільства.

4. — Створення самостійної національної держави.

Національне відродження в Європі почалося в XVIII столітті й перейшло Нідерланди, Німеччину, Італію, Балканські народи, Польщу, Фінляндію, Україну і т. д.

Націоналізм особливо поширився в XIX ст. під впливом з одного боку, боротьби старих держав і націй за захоплення світових просторів і ринків (Англія, Франція, Австро-Угорщина, Росія, Туреччина, Ніпон, Китай і т. д.), а з другого — поширення ідей великої французької революції серед поневолених народів.

Боротьба Англії з Францією за першенство в світі, італійський іредентизм в Австрії та змагання не-німецьких народів в Австро-Угорщині, низка поневолених народів — у Росії, Альзасу-Лотарингії й поляків — у Німеччині, провансальців, бретонців — у Франції; каталанців, басків — в Іспанії; фламо-валонська боротьба в Бельгії; відділення Норвегії від Швеції і т. п. — все це протягом XIX століття виробило комплекс ідей, які охрещено словом націоналізм.

Особливо ж сприяли його поширенню умови, що склалися після світової війни: 1) боротьба між переможцями й переможеними, особливо французько-німецька, німецько-польська, малярсько-чехословацька; 2) конкурентна боротьба між переможцями: франко-італійська, італо-югославська, англо-французька, франко-американська; 3) боротьба старих і нових держав за державно-національні межі: сербо-болгарська, румуно-болгарська, литво-польська; 4) боротьба недержавних народів за державну самостійність: українсько-руська, українсько-польська, білорусько-руська, білорусько - польська, грузино - руська, єгипто - англійська; алжиро - французька; триполі - італійська; сиріє-французька; індійсько-англійська; 5) боротьба за розширення національних прав між різними народами: словако-чеська, німецько-малярська, хорвато-сербська, словано-італійська, бретансько-французька, провансальсько-французька, каталонсько-еспанська і т. д.

Все це надзвичайно поширило, поглибило й спопуляризувало та урізноманітнило зміст націоналізму.

Націоналізм та націзм. Кожна людина належить до якоїсь нації чи то біологічно (походження), чи культурно (вихо-

вання), чи волонтарно (по бажанню), чи на підставі того, другого й третього. Про те не кожна виразно це уявляє, усвідомляє й виявляє. Одна більше, друга менше, а є й такі, що зовсім не усвідомлюють своєї приналежності до будь якої нації. Виразний і свідомий вияв приналежності до якоїсь нації (в побуті, культурі, поведінці, світогляді), називається **націо налі з м о м**.

Не у всіх людей націоналізм є наслідком однакових причин, а тому й має не однаковий зміст та мету. Націоналізм бідних і упокорених одиниць та націй інший, ніж націоналізм багатих. Бідні й упокорені особи чи нації є природними націоналістами: вони вживають мови тільки своєї, бо іншої не знають і не мають за що навчитися її; носять національне вбрання, вироблене ними самими, місцевими майстрами, бо на купівлю іншого, модного не мають грошей; будують хати в “національному стилі” власними руками, за допомогою місцевих майстрів, що вчилися практично від батьків, дідів і часто весь плян будівлі не лише хати, а й млинів, церков носять лише в своїй голові; співають національних пісень, бо інших не чують, нот не знають і грошей на купівлю нот не мають; уважають свою країну за найкращу, бо іншої не бачили; виховуються на національній літературі, бо іншої мови не знають і т. п.

Бідні й упокорені є націоналістами не з власної волі, не з переконання, а з неминучости; в наслідок впливу певних об'єктивних обставин: переважно бідности і упокоренности, які не дають їм змоги вільно користуватися всіми потрібними культурними здобутками інших націй. Найбільшими натуральними націоналістами у всіх націй є селяни, а серед всіх націй — нації селянські, бо вони найтісніше звязані з природою краю, землею її, її засобами поживи, вбрання, житла і т. п.; найбільше вживають одягу й знаряддя власного чи взагалі місцевого виробу, за прадідівськими взірцями, найрідше бачать чужі краї, найменше знають чужі мови і т. п.

Бідні особи й нації, не маючи засобів на купівлю собі чужих, кращих здобутків культури (знаряддя праці, одяг, житла і т. п.) завше намагається удосконалити свої власні, місцеві, тобто: національні; піднести їх на вищий рівень, щоб за їх поміччю конкурувати з іншими. Заможні ж особи й нації просто купують краще чуже, а тому не дбають про збереження й піднесення свого.

Бідні й упокорені змушені захищати свої національні форми життя, бо інших не знають і не можуть ними легко користуватися, а тому змушені змагатися до створення власної національної держави з метою, щоб за її допомогою розвинути й удосконалити свої національні властивості, здібності, можливості, щоб самостійно впорядкувати своє власне господарство, власними силами забезпечити свій добробут і політичну волю. Тому їх націоналізм, як направлений на удосконалення й піднесення людських властивостей та визволення людства з біди й поневолення є поступовий.

Цілком інший націоналізм у людей та націй заможних, пануючих. Заможні люди навчаються чужих мов, вчать по чужих школах чужим звичаям і способам праці, їздять по чужих землях, купують зручнішу чи моднішу чужу одягу, читають чужі газети, книги, бувають в чужому товаристві і т. п. Пануючі нації використовують здобутки й властивості поневолених, а тому не змушені обставинами вживати тільки своїх національних культурних засобів. Скрізь і завше дістануть за гроші, а пануючі нації ще й силою все, що їм потрібно, і в найкращій якості. Тому вони легко відвикають від уживання своїх національних культурних засобів. Виживають чуже. Тому у всіх народів за всіх часів заможні верстви найшвидше і найбільше асимілювалися. Тому пануючі нації не мають виразних національних культур.

Заможні особи й нації хапаються за національні властивості лише тоді, коли цього вимагають їх егоїстичні інтереси торгівлі, виробництва, піднесення особистого прибутку. Коли для конкуренції з чужинцями треба повернути до себе народні маси, щоб відбити їх від уживання чужих виробів, щоб випхнути з місцевого ринку чужих конкурентів, щоб самим визискувати місцеву народню масу.

В той час, як незаможні й упокорені творять власні національні держави для забезпечення добробуту всього народу, для розвитку власної культури, піднесення її на один рівень з іншими, утворення з різними народами світової спілки рівних, вільних, самостійних і незалежних держав, де б кожна нація мала змогу легко користуватися культурними надбаннями всіх інших націй, — заможні й пануючі будують свої держави для задоволення інтересів лише певних груп, щоб силою накидати населенню виробу своїх фабрик і заводів, відгородитися від придбань чужих націй, держав, не допускати їх на місцевий ринок, підпорядкувати своїй держа-

ві всі інші, розпоряджатися там, як у себе для наповнення своїх кишень, щоб силою державного апарату усунути конкуренцію чужинців; відгородити місцеве населення від чужих виробів; не допускати чужого краму на місцеві ринки, силою державного війська, складеного з незаможних верств, підпорядкувати собі сусідні держави та взагалі потрібні для розвитку їх торгівлі й промислу простори, і розпоряджатися там, як у себе; взагалі: визискувати, як своєнаціональні, так і чужонаціональні маси, під покривкою групової держави, що називається національною лише тому, що влада в ній належить людям одної нації.

Отже: є націоналізм натуральний, неминучий і всенародний; він поступовий і визвольний; а є націоналізм штучний, випадковий, груповий; він реакційний, гнобительський. Перший існує серед незаможних верств: селян, робітників та працюючої серед народу інтелігенції: учителів, фермерів, лікарів, агрономів, кооператорів, поштовиків, залізничників і т. п.; та упокорених пограбованих націй: української, білоруської, грузинської, ірландської, китайської, а другий — серед заможних верств: великих землевласників, промисловців, капіталістів та їх службовців — інженірів і канцеляристів різного фаху, а також пануючих націй: англійської, французької, німецької, італійської, руської, ніпонської і т. п. Один змагається до визволення поневолених верств і націй, а другий — до поневолення й визиску їх.

По-між цими двома націоналізмами плутається третій — інтелігентський, який не має сталої засади, а залежить від того, кому інтелігент служить. Коли народові, то визвольний; коли заможним верствам — гнобительський.

Спільним у всіх націоналістів є: 1) відмежування свого національного скупчення від інших та скріплення його, 2) піднесення своєї культури, господарства, політичного стану, релігії і т. п., взагалі поліпшення свого добробуту; 3) замишування старовиною, як ґрунтом свого культурного походження, що не раз збігає на шарж (штучне ношення національних одягів і т. п.); 4) змагання до самостійности, яке в поневолених народів відбувається у формі боротьби за відділення від чужих держав та прилучення до своїх (ірредента), або створення своїх, а у державно-вільних народів — до гегемонії над іншими народами.

Націоналізми розрізняються обсягом і методом здійснення своїх змагань. Одні, дбаючи про свій нарід, намага-

ються не кривдити інших; другі — будують свій добробут на кривді інших; одні підкреслюють відмінність своєї нації “шляхетність її крови”, щоб обґрунтувати її право на самостійність (українці, білоруси); другі — роблять це, щоб підпорядкувати собі слабших (німці, фашисти італійці); одні милуються в старовині, щоб видобути з неї засади дальшого свого натурального розвитку, поступу (поневолені й культурно-ограбовані народи); другі — через тупість, нездібність до дальшого розвитку, треті — з метою затримати поступ й затримавши оправдати своє гнобительське становище: “так було, так має бути”.

Одні підносять, вихвалюють властивости свого народу, землі, щоб обґрунтувати їх право на людське свободне існування; другі — з самопихи, хвалькуватости; треті — з погорди, ненависти до інших.

Одні плекають любов до свого народу, а другі — ненависть до всякого іншого. Одні хапаються революційних, насильних засобів, як неминучости для захисту своїх елементарних людських прав на свободу й забезпечення життєвих потреб, другі уважають завше все дозволеним для здійснення своїх егоїстичних національних стремлінь: поневолення й визиску інших для збільшення власної ситости. Одні уважають добрим лише те, що, задовольняючи потреби одної нації, не шкодить іншим, людству взагалі, другі — все, що веде до осягнення всякої національної мети, хоч би найегоїстичнішої.

Одні будують свою самостійну державу для визволення з неволі й визиску інших, другі — розбудовують свою для закріплення й розширення свого панування та визиску слабших. Тому націоналізм в идеології своїй ділиться на дві цілком відмінних, часто цілком суперечних собі течії: 1) натуральну, поступову, визвольну й 2) штучну, реакційну, гнобительську.

Перша започаткувалася чехами, німцями та італійцями в XVIII ст., але згодом закріпилася переважно серед поневолених народів — Україна, Литва, Грузія і т. п., друга — виникла в кінці XIX століття серед французів та англійців у наслідок загострення капіталістичної боротьби за світові простори й ринки, але швидко поширилася і в Німеччині, Італії, Росії, Ніпоні, а після світової війни і в Польщі, Мадярщині, Румунії, Туреччині, Югославії і т. д.

В процесі свого розвитку обидві течії в значній мірі переплуталися так, що сьогодняшній націоналізм майже скрізь носить в собі засади обох течій і добрі й злі. Поступові й реакційні. Визвольні і гнобительські. І ті й другі. Вживаються вони залежно від людської свідомости та обставин. Сьогодня “націоналізм є ідеєю дуже тендітною й небезпечною; шкодить і помагає, залежно від того, як з нею поводитися; може бути підставою добробуту й розвалу, як нації, так і держави; одними своїми властивостями веде до гомогенности, звязку ріжних окремих частин нації, до культурного, національного й державного співжиття, а другими до гетерогенности регіоналізму, сепаратизму, автономізму, ірредентизму, повного розлучення, ворожнечі, війни. Може бути і благословенням і прокляттям нації.” (Д-р Фольпрахт.)

Інтелігенція ріжних народів залежна від свого розуміння нації та її інтересів, по своєму встановила зміст націоналізму. Тому є кілька типів націоналізму.

Французький націоналізм уважає нацією все населення держави. Держава й нація для нього тотожні. Національними інтересами є державні й навпаки. Населення в межах Франції, незалежно від походження, віри й мови — єдина французька нація, з якої не сміють ніяк виділятися провансальці, бретонці, альзасці і т. п.; французи ж у Швайцарії, Бельгії, Канаді — то чужинці.

Французький націоналізм клопочеться про розвиток не племінного звязку, а державного.

Наскільки провідним клясом французької нації-держави в останніх століттях є буржуазія, то й націоналізм французький відбиває в собі всі її туги та методи. Потребуючи землі й кріпаків для забезпечення життєвих потреб своєї нації-держави, французький націоналізм намагається досягнути цього найдешевшим та наймирнішим способом. Для того використовує давню славу Франції, як культурного осередку світу. Підпорядковує собі інші народи й держави способом культурно-господарської кольтонізації. Це стремління до політично-господарської гегемонії коштом минулої слави й способом культурної абсорбації і є головною властивістю французького націоналізму.

Німецький націоналізм склався на цілком інших засадах. Він справедливо не вважає за націю державу, хоч останню також високо шанує. Нація для нього — племінне скупчення, родацтво. Всі німці по всьому світу — одна нація, хоч

ріжні держави. Національна туга їх — всім злучитися наскільки можна в одну державу. Зв'язком їх є мова, особливо письменство. Державні розділи в середині єдиної національної держави ролі не грають. Можуть і повинні бути, але так, щоб не перешкоджати єдності нації.

Наскільки провідними верствами німецького суспільства в останньому столітті були землевласники — юнкери й інтелігенція, то й націоналізм німецький відбиває їх змагання та світогляд. Потребуючи, як французи, землі та ринків для забезпечення своїх життєвих інтересів, вони намагаються дістати їх силою, обґрунтовуючи це правом культурніших керувати світом.

“Німеччина понад все”, бо німецький нарід найкультурніший, найрозумніший. Через те йому повинно належати керування всім.

Швайцарський націоналізм відмінний від обох попередніх. Він будується на засадах витворених географічним положенням та історичною традицією. Не збожнює ні племенного походження, бо Швайцарія має три ріжних народи, ні державного зв'язку, бо складається з низки окремих автономних держав і самоуправних громад. Головною підставою його є захист місцевих господарських інтересів, не допущення визиску зовні. Отже: характер не агресивний, як у двох попередніх, а захистний.

Бельгійський націоналізм є проявом змагання одного племені до гегемонії серед інших на засадах міщанського лібералізму конкуренції. Поруч з ним існує націоналізм фламандський, який виходить з цілком протилежної засади — захисту волі й незалежності упослідженого народу. Спільне змагання до національної волі так сильне, що об'єднує цілком протилежні суспільні сили, як соціалістична й католицька партія.

Італійський націоналізм виріс з туги до визволення італійських племен з під чужого реакційного державного панування та об'єднання їх в одну вільну італійську державу, яка би забезпечила волю й добробут всьому італійському населенню.

Польський націоналізм склався на ґрунті боротьби польського народу, насильно розшматованого між кількома державами, за відродження своєї держави, переважно на засадах романтичної уяви про минулу шляхетську Річ Посполиту.

Український націоналізм, як і націоналізм інших народів, що були і є поневолені другими народами (білорусинів, грузин і т. д.), виріс із туги до культурної, господарської й політичної волі своєї поневоленої нації, до визволення її й обернення в самостійну одиницю з власною суверенною державною самоуправою, як вищою гарантією волі.

Однак зневіря й реакція, що настали серед українського суспільства після розгрому Московщиною й Польщею Української Народної Республіки, створеної під проводом соціялістів на засадах поступу, витворили політичну течію, яка, захопившись ідеологією західно-європейського реакційного націоналізму, монополізувала собі назву націоналістів і пропагує націоналізм реакційний. Не приймаючи під увагу української історії; зараховуючи до української державної національної традиції державне панування на Україні чужинців русів, Литви й Польщі; осуджуючи боротьбу з ними за власну державність місцевого українського населення, що виявилася в ділах “Бродників”, “Берладників”, “Болоховців” та Запоріжської Січі; перекручуючи історичні факти для ідеалізації чужих державних сил, що панували над українським народом; ідеалізуючи державний стан суспільства взагалі, а націоналістичне завойовницьке державництво сучасного Заходу зокрема; захоплюючись чужою й шкідливою для українського народу ідеологією націоналістичного імперіялізму; безкритично перехоплюючи агресивні мітикування різних чужих письменників державно-пануючих націй (О. Шпенглер, Ш. Морас, Г. Сорель, В. Паретто, М. Баррес і т. д.); не досліджуючи сучасної української дійсності, а малпуючи італійський фашизм та німецький гітлеризм, — український реакційний націоналізм одкидає провід розуму (раціоналізм) та вселюдських визвольних засад (універсалізм); відкидає реалізм, науку, поступ, гуманізм, миролюбність, демократію і т. д., а натомість пропагує затримання людства в темноті й покорі; пропагує віру, містику, романтику, ілюзійнізм, ірраціоналізм, фанатизм, догматизм, “аморальність”, “творче насильство”, ініціативу меншости, волюнтаризм і т. д. (Д. Донцов — “Націоналізм”).

Реакційний націоналізм розуміє визволення української нації не як повне політичне, господарське й культурне визволення всіх її членів, а лише як визволення деяких “кращих”, що спроможуться скинути владу чужинців і захопи-

ти її над усім українським народом у свої руки. Під національною державою він розуміє державу не всієї нації (всіх її верств і осіб), а тільки одної “провідної” верстви, що має панувати над іншими, в першу чергу над “черню”, “мужвою”, робітниками і т. д. Говорячи про визволення української нації й створення української національної держави, реакційний націоналізм має не думці інтереси не всього українського народу, не всіх його верств, а тільки якоїсь одної групи суспільства, що силою має захопити владу над іншими. Він прищиплює українцям засади не поступу й загально-національного визволення, а способи захоплення влади над українцями якоюсь одною їх групою на засаді тримання народу в темряві й упокоренні. Навчає не тому, як всім визволятися, а тому, як дужчі, спритніші, аморальніші мають панувати над іншими. Прищиплює українцям не визвольну ідеологію, а реакційно-гнобительську, яка оправдує поневолення їх іншими. Щоб оправдати своє майбутнє панування над українським народом, реакційні націоналісти вже тепер доводять право гноблення одних народів і верств другими, що оправдує сьгоднішнє гноблення українців іншими державами й народами. Неприродність реакційного націоналізму серед українського народу очевидна. Хто бореться за визволення, не може підтримувати ідеології гноблення інших. Поневолений, перше ніж мріяти про гноблення других, мусить наперед сам визволитися.

Певне поширення реакційного націоналізму серед українців пояснюється роспачем та невисокою інтелігенцією деяких українських кол, які некритично малпують чужинців, покладаючи на них всякі неоправдані надії. Це вплив почуття, а не розуму; фантазії, а не дійсности; наподоблювання й віри, а не власного самостійного міркування й рішення.

Зважаючи на різноманітний зміст націоналізму, а також і на те, що в останні часи цим словом означається і негативний (реакційний, гнобительський) його зміст, що не відповідає дійсности; для означення негативного націоналізму, краще вживати термін, який вигадано й поширено в Німеччині, а саме — націзм.

Націоналізмом же треба називати прояв приналежности до нації, виявлення й захист національних прикмет та інтересів, без властивостей агресивних: завоювання, поневолення слабших, насильницького розростання коштом інших ітп.

5. Національне відродження й соціалізм. — Соціалізм не скрізь і не завше однаково ставився й ставиться до національних рухів. Започаткувавшись серед пануючих націй (французької, англійської, німецької) і бачивши їх націоналізм лише в формі реакційній, соціалізм виступив проти нього: за повну рівність людства та за космополітизм. Поширення ж соціалізму серед поневолених націй, його заклик до боротьби за волю, рівність, самостійність осіб і груп, спричинили натуральний рух відродження поневолених націй.

Коротко: соціалізм захищаючи людську волю, осудив націоналізм пануючих гнобителів і розбурхав, відродив визвольний націоналізм поневолених. Цього подекуди не хотять добачати націоналісти-реакціонери, які обвинувачують соціалізм в протинаціональних тенденціях. Так, соціалізм проти націоналізму гнобителів, але серед всіх поневолених народів соціалізм завше підтримував визвольні національні рухи. Лише подекуди соціалісти пануючих націй та жидів ставилися проти національних рухів поневолених народів, боячись, щоб вони не прибрали такого самого реакційного і антисемітського змісту, як націоналізм пануючих народів. А також подекуди соціалісти пануючих націй виступали проти національних рухів поневолених народів із мотивів великодержавних, отже: не соціалістичних, а шовіністичних і гнобительських. Та це помилки й хиби не соціалізму, а окремих людей і політичних течій.

В дійсності соціалізм найбільше поміг кристалізації національної свідомості й розвиткові національних рухів. Хоча один з видатніших провідників індустріального соціалізму Карло Маркс, захоплений німецьким великодержавництвом, не добачав культурно-поступового й соціалізуючого значіння національного відродження малих народів, а тому виступав проти них, що потім соціалісти пануючих народів виуживали проти національних рухів поневолених народів взагалі — проте низка інших видатних соціалістів швидко скритикувала Марксову помилку.

В першу чергу московський соціаліст Олександр Герцен в нелегальному журналі “Колокол”, що видавався за кордоном Росії в рр. 1857—63, блискучо довів право всіх націй, в тім числі й української на культурну й політичну самоуправу.

“З якої рації українець має міняти свою простодушну мову, ту, якою говорили українці на своїх вільних радах, на

якій зберіглася в піснях вся його історія — на мову зрадницького уряду, що завше дуриє Малоросію, на мову злочинної жінки (цариці Катерини II. — Н. Г.), що одною рукою озброювала гайдамаків, а другою підписувала накази про закріпощення козаків (“Колокол”, ч. 116, р. 1861.).

“Ми визнаємо право на самобутність не лише за всякою народністю, що виділилася від других і має природні кордони, а й за всяким географічним положенням. Коли би завтра Сибір відділився від Росії, ми перші привітали би його нове життя. Державна цілість зовсім не тотожна з народнім добробутом. Через це нам було б дуже жаль, коли би Малоросія, покликана вільно виявити свою думку, не зуміла залишитися при повній незалежності. Згадка про те, що вона вистраждала після Богдана Хмельницького через прилучення до Москви, а також згадка про те, що змусило Хмельницького йти в царську “кабалу”, могли би послужити їй доброю наукою. . . .”

“Литва, Білорусь і Україна мусять бути з ким хочуть, або ні з ким, аби виявить їх волю, непідроблену а дійсну.” (“Колокол”, ч. 147, р. 1862).

“Як що Україна, памятаючи всі утиски москалів і панщину, і рекрутчину, і безправство, і грабіж, і батіг з одного боку, та не забуваючи з другого, як їй було під Річею Посполитою з жовнірами, панами й коронними урядовцями, **не захоче бути ні польською, ні рускою**, — по мойому справа розв'язується просто: Україну в такому випадку треба признати вільною і незалежною країною.” (“Колокол”, ч. 33, р. 1859).

Другий московський соціяліст — Михайло Бакунін не лише теоретично доводив права націй на самоопреділення в формі державної самостійности, а й зброєю в руках приймав участь у повстанні чехів р. 1848 проти австро-угорської монархії.

Видатний італійський соціяліст — Манціні був разом з тим і одним з видатніших провідників італійського національного відродження. Тай швидко самі Марксові німецькі послідовники, як Карло Кавтський, Едвард Бернштейн, Отто Бауер, Карло Реннер, Ї. Пернерсторфер та інші не лише оправдали національні рухи, а й стали їх гарячими захистниками.

Вже р. 1866 німецький соціялістичний “Дер Форботе” (“Провістник”) писав, що “міжнародне робітниче питання

має всюди предпосилку — свободний і цілковитий національний розвиток”; “кожна нація повинна в себе дома обчислити свій поріг, тобто: передовсім вирішити своє національне завдання, яке спочиває у політичній свободі в середині й національній самостійности назверх”; “суверенність народу полягає в тім, що він належить тільки собі”; “навіть найменша національність повинна мати завше забезпечене свободне й самостійне існування.”

Кароль Реннер в праці “*Staat und Nation*” (1899) виявив властивости нації, національні права та довів неправдивість твердження “немов би то робітничка кляса була коли небудь не-національною. Як довго вона боролася рука в руку з буржуазією за єдність і свободу нації, була вона національною.”

“Космополітизм інтелігентів, що пройняті асиміляторською ідеологією, завше змінється глибоко та органічно національними формами життя, як тільки на авансцену політичної боротьби виступають у всій своїй суцільній стихійности народні маси.” (К. Реннер.)

За ним Отто Бауер своєю класичною працею: *Die Nationalitätenfrage und die socialdemocratie*. Wien. 1907 р., дав величезний матеріал для пізнання національних рухів, єства націй та обґрунтування права націй на повне самоопреділення.

“Соціалізм, мовляв О. Бауер, не тільки не хоче ставити перешкод дальшому розвиткові національного характеру, але навіть змагає до того, щоб з цілого народу зробити поперше націю, дати йому можливість розвинутися в націю. Йому розходиться не лише про розвиток націй, але про розвиток всього народу в націю.”

К. Кавтський в праці “*Національність та Інтернаціональність*” (1908) довів, що “найбільші інтернаціональні елементи в нації є одночасно також в ній найбільш національними”, “ніякий народ не сміє рости коштом другого, загрозувати другому.”

“Сучасна національна ідея, зріст якої йде поруч з розвитком сучасної держави, глибоко заховується в потребах народу. . . .” “Пролетаріят складає більшу частину кожного народу, а через те виходить, що національна ідея заховується головним чином в потребах пролетаріату. . . .” “Пролетаріят зробився “дійсним ядром нації” й що далі, то більше його інтереси прилучаються до всієї нації.” (К. Кавтський.)

Е. Бернштайн в праці *Vom geschichtlichen recht der Kleinen* (про історичне право малих) 1915 р. довів, що навіть малі, неісторичні, напівісторичні й неарійські народи та племена не зайві у великій майстерні вселюдської культури, бо є активними й цінними співробітниками у витворюванні всесвітнього добробуту, правди, краси, поступу. Заперечення права будь якого народові на національне самоопреділення було би забезпеченням “історичного права малих бути проковтнутими великими”. В устах соціяліста — воно означає ніщо інше, як “соціялістичний імперіялізм”.

Є. Пернерсторфер в праці “Про новітній націоналізм” (1915) ствердив, що не має іншої культури, як тільки національна; “все, що має кожний нарід найбільшого і найвисшого в своїм естві, все те виявляє він в своїй духовній культурі, вершком якої є наука. Чим гарячіше бажаємо ми вищого розвою людства, тим вище мусимо цінити народи, як самостійних двигачів своєрідних культур. Навіть націоналізм членів найменшого народу, хоч би він був щойно в початках свого розвою, є оправданий і святий. . . .” “Хто вище піднесеться в освіті, той сильніше признає висоту і непроминаючу вартість нації, той тим дужче її любить.”

Видатний жидівський соціяліст-революціонер Хаїм Житловський в праці “Соціялізм і національне питання”, довів, що “багато витворів загально-людської культури існують тільки в певній національній формі і ніяк їх не можна уявити без неї.”

“У справі експлоатації малих націй англійських кольоній інтереси англійських капіталістів та робітників однакові. . . . Пролетаріят пануючої нації замовчує експлоататорсько-колонізаційну політику своєї буржуазії”. (Х. Житловський.)

Видатний провідник французьких соціялістів Жан Жорес в праці “Батьківщина й робітництво” (1913) довів, що “пролетаріят не стоїть поза батьківщиною: Марксова фраза в “Комуністичному маніфесті” про те, що “робітники не мають вітчизни” — це перегинання палиці в другий бік; вона кинута Марксом у запалі боротьби з буржуазією, яка виживала патріотизм для своїх клясових цілей. “Було найбільшою недоречністю” проповідувати, що вітчизна є для робітника байдужою справою, в той час, коли народи всіх країв змагали одночасно і до політичної свободи і до національної незалежності, що є передумовою пролетарської ре-

волюції. Народи для того, щоб демократично собою правити, мусять наперед створити національну єдність.” “Демократія і нація — залишаються завше головними підвалинами дальшого і вищого розвитку.” “Сильне і багате поняття вітчизни набирає нового, вищого і ширшого значіння.” “Вітчизна це не пережита ідея. Ідея вітчизни змінюється й глибокає. . . .” “Пролетаріят у своїй найглибшій істоті ніколи не згодиться з наукою національної неволі. . . .” “Пролетаріят, який би зрікся оборони національної самостійности, а тим самим оборони свого власного свобідного розвитку, не буде ніколи в силі повалити капіталізм. А коли він до ярма капіталізму прийме ще на себе ярмо завойовника, то не матиме вже сили голову піднести.” “Соціалізм не відстає від життя, не відстає від нації; він сам послугується вітчизною, щоб її перетворити й збільшити. Абстрактний інтернаціоналізм, що не зважав би на всякі умови боротьби, акції і розвитку кожної поодинокі історичної групи, був би ще більше штучною і старомодною Ікарією, ніж давня. . . .” “Інтернаціоналістичний соціалістичний рух захищає незалежність націй, як націй, бо демократія — форма існування модерних націй — сприяє змаганням робітників, бо пролетарі тільки тоді переможуть, коли засвоять собі в кожному краю найвищі душевні й духовні властивості, правдиву есенцію національного характеру, бо нове людство може бути тільки тоді багате й матиме повне життя, коли окремішність кожного народу задержиться в загальній гармонії, та коли кожна вітчизна буде дріжати струнами вселюдської ліри.” “Інтернаціонал і батьківщина звязані між собою. В інтернаціоналі незалежність нації має свою найвищу запоруку.” “Нації — скарбниці людського генія та творчости”. Вільне здруження їх в інтернаціоналі дає змогу кожній користуватися здобутками всіх інших, збагачає всіх. Тому швейцарський соціаліст Трульстра правдиво сказав: “Хоча ми народи малі, але за нами є величя сила міжнароднього соціалізму.”

Соціалізм природній оборонець і визволитель поневолених недержавних народів, творець вільних націй. Це видно з того, що визначнішими борцями за національно-державну волю України, ідеологами й пропaгаторами її національного відродження та будівничими української держави були соціалісти.

Прихильний до ідей соціалізму Т. Шевченко своїм поетичним генієм пробудив український народ до боротьби за

соціяльну і національну волю. В 70-их, 80-их роках XIX в. “переважно заходами явних соціялістів українських, українці російські вступають у тісніші звязки з австрійськими, проходять в Буковину й Угорську Русь, де раніше не було ноги українолюбця, закладають українські бібліотеки у Відні (при “Січі), в Чернівцях (при “Союзі”), заносять численні книги українські в Угорську Русь, де їх доти ніхто не бачив”. (М. Драгоманів). Так творилася конкретно ідеологічна соборність нації. Перший, хто привіз в Угорську Русь видання галицької “Просвіти” був соціяліст М. Драгоманів та його приятелі.

Перші ширші відомости про українську справу поруч з великими всесвітніми справами політичними, соціяльними й культурними поставили перед широким європейським світом соціялісти М. Драгоманів, С. Подолинський, М. Павлик, І. Франко. Перші ширші й докладніші статті про Україну в журналах французьких, англійських, еспанських, італійських, польських, сербських, написано ними. Вони ж подали матеріял про Україну і чужим письменникам, як Рамбо, Рольстон, Морфіль, Леруа Боле та іншим.

Соціяліст М. Драгоманів перший науково обгрунтував національні права України й склав першу українську політичну державно-визвольну програму. Соціялісти І. Франко, М. Грушевський, В. Винниченко, М. Шаповал, С. Петлюра, М. Порш і т. д., своїми писаннями й практичною політикою найбільше спричинилися до скріплення української національної свідомости.

Автор цієї праці (теж соціяліст) року 1911 у висновках до своєї праці “Мораль” довів, що “перешкода самобутньому розвиткові людини є велика неморальність, а ще більша неморальність — перешкода самобутньому розвитку цілої нації”. “Як би не стирать з людини ознаки її національности, вони все таки лишаються, бо переробити натуру людини, себто: знищити її прирощенну вдачу, дуже трудно.” “Кожна найменша і найслабша нація має такі властиві лише їй здібности в утворенню загально людського добробуту, яких ніяка друга вже не має. Знищуючи культуру слабших, дужа нація віднімає у вселюдства ті користи, які воно мало б від слабшої нації”, тобто: чинить не-морально, бо ограбовує людство. “Нація, яка губить власні самобутні культурні здобутки, корисні здібности, яка зрікається власного характеру, така нація вчиняє безумовно неморально

і відносно себе і відносно всього світу. Тим більше вчиняє неморально та нація, яка гнітить других і вдушує в них свою культуру. — Вільний і самобутній розвиток націй є ще більше моральна необхідність, ніж самобутній розвиток окремих осіб. Тому кожна нація безумовно мусить іти своєю власною культурною стежкою. . . .” “Конечний ідеал всесвітньої культури — це братське єднання всіх народів, зілляння всіх народів в один наряд, в яким не буде “ні елліна, ні іудея”. Але це не означає загальної нівеліровки, загальної одноманітності. Мета культури в тім, щоб скласти такий лад суспільного життя, який дав би кожній нації та окремій особі щастя. Щастя ж — поняття індивідуальне, а тому й не може воно втілитись для всіх в одну форму.” Тому “кожна нація морально повинна дбати про власну культуру”, а “моральна заповідь кожній свідомій людині: “помагай культурі слабших народів, а дужчі й без тебе обійдуться”, дорожись рідною культурою, стережи, щоб її ніхто не ковтнув, працюю над її розвитком.”

Соціялісти р. 1917 створили першу українську самостійну державу, соціялісти билися за неї з московськими большевиками, соціялісти відновили її після скасування німецькою окупацією, соціялісти подбали про організацію українських національних високих шкіл на еміграції і т. д. Найкращі наукові праці із загальної та української націології написали також соціялісти: М. Грушевський (“Українське питання”), М. Порш (“Автономія України”), М. Михайленко (“Національне питання в Росії і війна”), В. Левинський (“Народність і держава”), В. Старосольський (“Теорія нації”) І. Бочковський (“Національна справа”), М. Шаповал (“Ляхоманія”) і т. д.

Все, що є кращого й науково обґрунтованого в українській націології, написано соціялістами. Отже: соціялізм не тільки не перешкодив і не перешкоджає національному визволенню, а навпаки — помагав і помагає йому. Він не побоює націоналізму взагалі, а лише критикує його й кристалізує в поступовому напрямку. Реакційну ж, гнобительську ідеологію націоналізму — поборює.

V. ДЕРЖАВА.

1. Означення. До цієї пори не існує загально вживаного достотного означення держави. Причини того: 1) одні дер-

жави склалися давно без достотного зафіксування в пам'яті людства процесу їх складення; другі, хоча й складаються та перескладаються на наших очах, не можуть виразно зафіксуватися в людській уяві через надзвичайну складність процесу творення держав не раз на великих просторах і за довгого часу; 2) надзвичайна ріжнманітність та мінливість форми, складу, розміру і змісту діяльності держав; 3) подібність діяльності держав до діяльності інших суспільних скупчень; 4) перешкоди державців вільному досліду державного ества й затуманювання його своїми свавільними означеннями; 5) ріжнманітний підход з ріжними критеріями до виявлення державного ества і т. п.

Внаслідок всього того склалося й існує безліч розумінь та означень держави, які в першу чергу можна поділити на три головних табори:

1) Т е о к р а т и ч н и й, що визнає державу божим витвором (Де Местр, Галлер, Сталь); 2) р а ц і о н а л і с т и ч н и й, що намагається пізнати її розумом (Кант, Шеллінг, Гегель), та 3) е м п і р и ч н и й, досвідний, що пізнає державу досвідом і дослідом. Останній, як найбільш науковий, має для нас найбільшу вартість. Одначе й він не є одно-стайним. Серед нього існують також ріжні напрямки: 1) і с т о р и ч н о - п р а в н и й, який уважає державу повільним природнім витвором спільного історичного співжиття народів, побуту, права (Бурке, Гізо, Савіньї, Тьер); 2) п р и р о д н и ч и й, що уважає державу за суспільний організм (Кравзе, Шефле, Лілієнфельд, Блунчлі), та 3) с о ц і о л о г і ч н и й, який доводить, що держава є одною з суспільних організацій, витворених людьми для задоволення їх життєвих потреб.

Соціологічний напрямок, що найбільше закріпився в науці державознавства, має багато теорій, з яких кожна висуває наперед інші фактори, способи й цілі творення держав: р е г у л я т и в н а — регуляцію, урівнення прав і маєтку всіх членів держави (Сен-Сімон); м е т о с т а в н а — задоволення потреб творців держави (Конт); к л я с о в а — панування одного клясу над другим (Маркс, Енгельс); н а т у р а л і с т и ч н а — вплив природи, території, підсоння і т. д. (Лео, Франц, Пост); м е р к а н т і л і с т и ч н а — захист свободи і майна особи (Спенсер); р е а л і с т и ч н а — взаємочинність ріжних суспільних сил: володарів,

війська, шляхти, капіталістів, міщанства, робітництва, селянства і т. ін. (Дізель, Лассаль, Бісмарк, Масарик); в о л ю н т а р и с т и ч н а — егоїзм життєвий, волю груп (Шопенгауер); п а т р і м о н і я л ь н а — розріст родин (Вундт, Майн); д а р в і н і с т и ч н а — боротьбу за існування, перемогу дужчих, природній добір (Багетт, Ваккаро); п р и р о д о - г е о г р а ф і ч н а — вплив терену й підсоння (Ратцель); а н т р о п о л о г і ч н а — перемогу дужчих племен над слабшими (Чемберлейн, Вольтман); н а ц і о н а л ь н а — волю націй до самоуправи (Фіхте, Градовський); б і о л о г і ч н а — змагання “прасили” до збереження своєї форми, розширення її гегемонії над іншими (Ратценгофер); к у л ь т у р н о - п р а в о в а — культурну солідарність і правовий звязок (Єллінек); н а ц і о н а л ь н о - т е р и т о р і я л ь н а — звязок “краю” з “народом” в одну цілість (Челлен); н о р м о т и в н а — ідентичність державної системи з системою права: “два боки одного ества” (Кельсен); г р о м а д с ь к о г о д о б р о б у т у — систему забезпечення громадського добробуту (Ейхельман); п л е м і н н о - т е р и т о р і я л ь н а — оволодіння племеном території (Дністряньський); с т а н о в а (к о р п о р а т и в н а) — “ступневе впорядкування й панування станів” (Шпан); і н т е г р и т е т н а — звязок особами, функціями, річами, волею (Сменд); і д е о к р а т и ч н а — провід ідеологічної групи однокультурного простору (Алексеев); с у п р е м а т и в н а — вищість, дужчість, супремативність держави (Фірканд); г у р т о в и х і н т е р е с і в — звязок партій на ґрунті культурно-господарських національних інтересів (Вебер); т е р и т о р і я л ь н о - с у п р е м а т и в н а — супрематичність певної територіяльної громади, що дбає про добробут всього суспільства (Ласкі).

Кожна з цих соціологічних теорій дала дещо для зрозуміння державного ества, але ні одна з них не виявила його повно, досконало й остаточно.

Теорії регулятивна, меркантилістична, національна, культурно-правова, громадського добробуту й станова малюють державне ество не таким, як воно є, а яким мусіло би бути після думок їх авторів.

Недосконалість клясової теорії показує існування СРСР, фашистівської Італії, польської “республіки”, націонал-соціалістичної Німеччини з владою не клясів, а ідеоло-

гічних груп; так само й Чехословаччина з владою коаліції класових представництв, які обмежують одно другого.

Неповноту натуралістичної теорії виявляють існування родового володіння: меркантилістичної — незабезпеченість та безхарактерність великої кількості населення багатьох держав; реалістичної — відсутність вказівки на те, що зв'язує різні суспільні сили в одно державне ество; волюнтаристичної — відсутність вказівки на об'єднуючі засоби “самоствердження”.

Недосконалість теорій патрімоніальної, антропологічної, національної, племінно-територіальної видно з існування держав різнорасових; дарвіністичну теорію опрокидає існування держав з не “кращими” населенням і владою; природо-географічну — різнманітність природо-географічних умов великих держав; біологічну — боротьба всіх скупчень за розмноження, розширення й гегемонію; нормативну — звичаєве право до держав і помімо держав; інтегритетну — спільність осіб, функцій, волі, річей і в інших суспільних скупченнях; ідеократичну — наявність проведу територіальних ідеологічних груп в інших суспільних скупченнях; супремативну — відсутність супрематії над церквою, партією і т. п.; гурткових інтересів — існування інших суспільних скупчень з гуртковими інтересами; територіально - супремативної — відсутність супрематії та неясність ролі території.

Розповсюджене означення держави, як суспільної організації, що має “три елементи: територію, народ і владу” не виявляє державного ества, як не виявляє ества столу означення, що він має елементи дерева, заліза й барви.

Критичний розгляд всіх вище згаданих державних теорій та соціологічний аналіз державного ества дає нам підставу твердити, що держава є одним із багатьох суспільних скупчень, створених людьми для задоволення своїх життєвих потреб, а саме тим, що здійснює володіння певною територією з її скарбами й населенням.

За всіх часів і на всіх просторах всі держави незалежно від того, хто і як в них правив, мали й мають одну незмінну мету — захоплення та захист (володіння) території з усіма її скарбами й населенням.

З цієї мети походять і всі постійні головні функції держави: 1) організація та утримання фізичної сили для захоплення й захисту території, як зовні (військо), так і з середини (поліція, міліція); 2) організація волевиявлення й здій-

нення волі володаря (особового чи колективного) для реалізації володіння, а саме: законодавство, адміністрація, суд, контроль-карні установи; 3) організація визиску території й населення їх володарем: господарства й виховання населення.

Не існує іншого суспільного скупчення, яке би мало своєю метою верховне здійснення функції організації фізичної сили та суспільного ладу для захоплення, утримання й виуживання території володарем (особовим чи колективним). Всяке скупчення, що береться за цю функцію, обертається в державу.

Держава володіє територією верховно (*dominium*), і від себе роздає її у конкретне володіння особам і групам (*possessio*). Ніхто не має вищого права на територію, як держава. Всі держави розпочиналися захопленням територій і уважалися та уважаються маєтком державця (особового чи колективного). Суверенність — це право війни й миру за територію та встановлення на ній певного суспільного ладу. Кожна держава легко випускаючи в чужі держави своє населення, завзято бореться за кожен крок своєї території.

На певній території може бути тільки одна держава. *Condominium* (співдержавність) є рідким і лише переходовим явищем. Заняття території військом іншої держави фактично влучає її в державу завойовника. Посольства держав, як частки їх, посідають права екстериторіяльності. Існування території, народу й влади без володіння територією, не творить ще держави, як видно з часів жидівського мандрування в пустелі. Тільки оволодіння певною територією довело до створення жидівського царства.

Твердження про існування безтериторіяльних держав мандрівних народів не оправдується дослідями науки: мандрівні народи, що мали держави, всі володіли певними територіями постійно, а опріч того ще по деяких мандрували. Навіть середовічна “держава піратів” (барбароси) мала свою окрему територію на берегах Африки. Територіяльно володільне ество держави видно і з старих назв, що вживалися і вживаються замість слова держава, наприклад: *terra land, lo stato, reich, staat, pays*, “земля”. Старі українські грамоти називають власника землі “державцем”, а його маєток “державою”. Видно це й з того, що населення завше ділиться на повноправних громадян держав, якими, починаючи з старої Греції, були і є землевласни-

ки, та безправних і обмежених у правах підданих, які землі не мають.

Переміна держав завше була переминою землевласників.

Отже: держава — це певна суспільна організація володіння територією з її скарбами й населенням. “Охорона державної території приватних прав, зовнішньої і внутрішньої безпеки — це той мінімум завдань, який визнається за державною владою всіми школами” (А. Градовський). “Земля — тіло держави” (Ж. Боден). “Держава єдина власниця всього” (Гоббес). “Держава є паном маєтку всіх своїх членів; “окремі власники вважаються тільки оборонцями громадського маєтку” (Руссо). “Держава — не що інше, як маєток дужчого” (Галлер). “Політичні сили захоплюють землю і саме через те стають державотворчими” (Ратцель). Державою є форма суспільного устрою, “яка ґрунтується на території й приватній власності” (Морган). “Хто захоплює землю, той захоплює панування”, державну владу (Науман). “Держава є витвором боротьби за існування з метою заволодіння територією з її харчами й добрими умовами розмноження та розросту” (Ратценгофер). “Всі держави є землевласниками”;... “кожна прикована до своєї території і умирає, коли відірветься від неї...” “Територія належить до особности держави. Вона сама є державою...” “Держава є “землею” (Челлен). “Держава відрізняється від усіх інших суспільних скупчень саме тим, що посідає певну територію” (Штаммлер).

2. Причини державотворення. Причини створення держав є об'єктивні й суб'єктивні.

I. Об'єктивні 1) недостача простору для розселення певного суспільства; 2) недостача природних скарбів для задоволення його життєвих потреб; 3) недостача можливостей нормального, здорового розвитку.

II. Суб'єктивні: 1) невміння й небажання працювати над переробленням неужиточних природних скарбів на вжиточні, 2) бажання збільшити необхідні територіяльні простори посідання, захопити якісь необхідні природні чи культурні скарби; 3) бажання слави; 4) страх перед невідомим майбутнім, 5) заздрість на багатство; 6) любов до певних річей, 7) любов до батьківщини, 8) стремління до самоуправи ради задоволення всіх матеріальних і духовних потреб. Кожна з цих причин веде до боротьби за певну територію.

3. Способи творення. Початком творення держави визнається перехід володіння певною територією й населенням від родинних то тотемних старшин, що володіють ними на підставі родового чи тотемного старшинства, до осіб, верств, каст, станів, клясів, націй і інших суспільних скупчень, які захоплюють і здійснюють це володіння на підставі не спадщинного родово-тотемного права, а власної сили та здібностей.

Метою створення держав завше й скрізь було бажання суверенно володіти певними просторами землі з їх природними скарбами й населенням, як робочою силою.

Способи перетворення первісних суспільств у держави були й є різноманітні:

I. внутрішні:

1) Родові чи тотемні старшини, багатіючи, збирали навколо себе військо, адміністрацію і а) передавали свою владу у спадщину дітям, б) підбивали собі сусідні роди й тотеми, та в) виділяли шматок родового володіння у своє власне.

2) Військові керовники, уславившись завоюваннями, а прибічники родових старшин адмініструванням, зібравши навколо себе скарби й прихильників, силою вихоплювали владу у родово-тотемних старшин.

3) Окремі суспільні скупчення, як релігії, професії, кляси, стани, партії і т. п. незадоволені існуючим родовим ладом, силою усували родових старшин і забирали владу в свої руки.

II. зовнішні:

1) Окремі особи а) купці, виїжджаючи за крамом чи з крамом в далекі краї, наймали собі військові ватаги, за допомогою яких завойовували потрібні для торгу країни та обертали їх в свої держави; б) князі чи просто військові авантюристи, незадоволені спадщиною, вибиралися в чужі краї, які підбивали під свою владу, свою державу.

2) Цілі роди й тотеми нападали на сусід і підпорядковували їх собі та обертали в безправних підданих, а самі ставали владаючою верствою, панами їх, державцями.

3) Поневолені роди, племена, території, нації вибивалися з-під влади гнобителів і формувалися на території свого посідання у самостійну самоуправну суспільну одиницю.

4. Склад. — Склад держави не тотожний з населенням державної території. Не все населення входить в склад держави, а лише та його частина, що бере участь у суверенному володінні територією посідання; тобто: що має права громадян, які розпоряджаються долею території з її скарбами й населенням.

Аристотель називав членами держави тільки громадян, що брали участь у владі, законодавстві, суді і т. п.; рабів і навіть вільних метеків до громадян не зачисляв.

Хома з Аквіну так само відзначив, що раби, як і звірі, до держави не належать.

Кардинал Гаспар Контаріні р. 1543 писав: “не має міста, яке б не потребувало ремісників, наймитів та приватної прислуги, але ніхто з цих осіб в дійсности не може вважатися громадянином. Громадянин — вільна людина, а то все, люди залежні.”

Кант р. 1797 писав “членів суспільства *societas civilis*, тобто: держави обєднаних для законодавства, називаємо державними громадянами.”

Вальтер Багєгот (Bagehot) виявив, що державою є організація не всього населення, а лише переможців.

Німецький проф. Шейн р. 1889 довів, що “під державою треба розуміти не весь громадський союз певної організації, а тільки його владаючу частину: правительство, парламент, урядовців судових та адміністративних, військо. Поведінка оцих формальних і матеріальних обєднаних державної влади і складає діяльність держави.”

Видатний московський державознавець Н. Коркунов підкреслив, що “державою є громадський союз вільних людей.” Проф. М. Дьконов додав: “не вільні люди в склад громадського союзу не входять.”

Проф. Я. Магазінєр каже: “держава -- це силою організований народ”, а “народ — скупчення осіб, що активно беруть участь в державному управлінні.” Через те “народ юридичною мовою називають державою.”

Народ відрізняється від населення тим, що має права самоуправи, бере участь у державному управлінні, складає державу. Правосильний народ є учасником держави.

В первісних суспільствах коло “народу” було невелике. Спершу це були тільки ближчі родини князів, царів. Далі вишні значніші в'язки й попи, що виборили собі право бути членами

“народу” (“держави”), а за ними міщанство, робітництво, селянство.

Раби, піддані, безправні до “народу”, а тому й до держави не належать. Вони стають громадянами, тобто: учасниками держави (організованого народу) лише після того, як здобувають права співправителів, співволодарів території. До цього часу в багатьох державах велика кількість населення до народу (тобто: до учасників держави) не належить. В демократичних державах Європи — це діти, неповнолітня молодь, подекуди жінки; в СРСР — всі “лішенці”; в Італії — всі нефашисти і т. д.

Отже: держава — це суспільна організація тільки владуючих. Спершу окремих осіб, звязаних особистими симпатіями чи родовими звязками з провідником; далі каст, станів, верств, класів, партій, професій, націй або їх коаліцій. Вона може складатися з різних верств, станів, клясів, партій і т. п., але завше з тих, що мають силу володіти певною територією з її скарбами й населенням. Завше з пануючих, володіючих. Головною підставою солідарности членів держави є спільне бажання володіти певною територією. “Держава — стан панування” (Цепфель).

Творцями держав були і є, як особи, так і суспільні групи. Були і є держави родові (первісні), кастові (єгипетські, індійські), станові (стара Франція, Англія), клясові (сучасна Англія, Франція), партійні (СРСР, Італія, Німеччина) і т. д. Отже: держава — суспільне скупчення, організоване з ініціативи особи чи колективу, з людей споріднених і чужих, яке фізичною силою захоплює певну територію та суверенно володіє нею; тобто: захищає від інших суспільних скупчень і використовує її скарби для себе, звязуючи своєю волею і силою все, що на ній перебуває, в одну підпорядковану їй, політично-культурно-господарську цілість.

На створення держав та їх розвиток впливають також і об'єктивні обставини: просторинь, положення, форма, підсоння, природні скарби, комунікаційні можливості, кордони, густота населення, культурний стан та етнічний склад населення державної території.

Великий простір сприяє розкладові, а малий не вистарчає для самозахисту держави; приморське й острівне положення, концентрична форма, добре підсоння, багатство скарбів і комунікаційних можливостей, ріжноманітність терену й природних скарбів, господарська автаркія (само-

вистарчальність), природні кордони, густота населення, високий процент його природнього приросту, високий культурний стан, довга історична традиція, етнографічна монолітність — сприяють утворенню й розвиткові держави; континентальне положення, ексцентрична (розтягнута) форма, зле підсоння, бідність природніх скарбів і комунікаційних можливостей, одноманітність терену й природніх скарбів, господарська невистарчальність, односторонність, відсутність природніх кордонів, рідка населеність, малий розріст його, низький стан культури, відсутність історичної традиції, етнографічна різноманітність — перешкоджають тому.

5. Трансформація. — Характерна властивість держави — володіння територією, тоб-то: виконання державних функцій (організація і провід військом, поліцією, адміністрацією, судом, карними установами, господарством, народнім вихованням і т. п.) в старовину здійснювалося особисто князями, царями. Вони володіли територією з населенням і звалися державцями, а володіння їх (територія з населенням) — державою. Був державець, володар, і була держава — його маєток. Територія з населенням були маєтком державця, державою, об'єктом володіння, а державець — суб'єктом його.

Протягом віків під впливом культурного розвитку різні верстви населення — спершу шляхта, жерці, військовики, а за ними міщанство, робітництво, селянство — способом змов, придворних переворотів, повстань, революцій і т. д. вибивалися із стану повної підвладности володареві. З стану державних разом з територією, як господарський додаток до неї ради її захисту, оброблення й використання; із стану держави — вони вибивались поволі на стан співволодарів, співдержавців.

Тим часом одноособові державці поволі втрачали функції володіння (держання), передавали їх своїм прибічникам та тим верствам, які одбирали в них владу, підпадали під їх керування, переходили на становище підпорядкованих. Через те “монарх перестав бути суб'єктом державної влади, а залишався тільки управителем країни; він не міг уже свавільно розпоряджатися державою, як власним маєтком,” (М. Штімміг), бо маєток той став власністю колективу.

Таким способом частина держави, а саме населення, із стану підлеглого, держаного, оберталася в самоуправну

силу; із об'єкта володіння ставала суб'єктом його; із володіння оберталася в володаря, самодержавця. Державці ж оберталися в осіб підпорядкованих: людей держаних.

Отже: держава (населення) перетворювалася в державця, а державець зливався з державою. Витворювалася нова володільна система, в якій значна кількість населення одночасово була і співдержаною і співгосподарем. Сама володіла собою й іншими. Система ця зберігла за собою назву держави, але в дійсності сучасна держава — це вже колективний державець. Вона складається з групи осіб, що гуртуються навколо певної особи та її інтересів, або навколо інтересів стану, класу, партії, професії і т. п. і ради задоволення їх володіють певною територією.

6. Діяльність. При всіх однак складах учасники держав завше борються за цілість державної території та за володіння нею. Не лише царі билися за певні простори земель, а й коаліційні уряди держав Європи (Англія, Франція), складені з представників різних станів, класу, партій і професій, втім числі й соціалістів. Англійська робітничка партія так само не хоче відділення Індії, як і консервативна. Русські комуністи так само борються проти виділення України, як і монархісти.

Демократизація держави міняє обсяг державної діяльності. Державними інтересами на місці інтересів королів стають інтереси верств, які захоплюють владу в свої руки: шляхти, попівства, міщанства, робітництва, селянства.

Однак при всіх змінах складу держави залишаються незмінними функції володіння територією: а) захоплення, утримання й захист її, б) використання її вигід і скарбів, в) розпорядження всім, що на ній перебуває. Державна діяльність завше є змаганням найкраще задовольнити життєві потреби державця (особового чи колективного), тобто: забезпечити йому місце осідку, житло, харч, одяг, культурний розвиток, розмноження і т. д., а це досягається лише суверенним володінням певною територією.

Все це зводиться конкретно до 1) організації волі володаря (особового чи колективного), здійснювання володіння (законодавство і політика); 2) організації технічних сил і засобів володіння (війська, адміністрації, поліції, міліції); 3) встановлення взаємовідносин а) володаря (особового чи колективного) до території, її скарбів і населення; б) окремих осіб та груп населення між собою та до володаря; в)

володаря до сусідних володарів (законодавство, право); 4) організації використання території з її скарбами й населенням (господарство); 5) виховання населення для найкращого захисту території й вижиття її скарбів.

Держава це не лише політична, а й господарська та культурна організація, бо звязана не тільки інтересами права, а й інтересами виробництва, освіти, народнього здоров'я, харчування, доброчинности і т. п. (Градовський).

7. Устрій і форма. Устрій держави залежить від 1) складу, культурного ступня, потреб та інтересів, а) державця (особового чи колективного); б) населення держави; 2) природніх обставин та 3) сусідних держав і інших суспільних скупчень.

У примітивних суспільствах панують деспотії та необмежені монархії; в культурних — в міру їх поступу необмежена монархія замінюється конституційною, а конституційна монархія — республікою аристократичною й демократичною. Часи небезпеки, внутрішньої боротьби та господарської руїни приносять диктатуру осіб і груп.

8. Становище держави в суспільстві. Становище держави серед інших суспільних скупчень — церков, клясів, станів, партій, націй і т. д., залежить від 1) її сили й здібности задовольняти життєві потреби своїх членів (простору посідання, житла, харчу, одяжі, можливостей розмноження, культурного поступу, втіхи і т. д.; 2) сили інших суспільних скупчень та їх здібности задовольняти вищезгадані потреби.

Держава через те займає в суспільстві становище або 1) голови й керовника всіма іншими суспільними скупченнями, або 2) знаряддя в руках інших суспільних скупчень (церков, клясів, партій, націй і т. п.), що виразно означають форму й обсяг її діяльности, або 3) неусталеної рівноваги в боротьбі з іншими суспільними скупченнями за першенство.

Найкраще задовольняє інтереси державця держава міцна, дужа. Найміцнішою ж державою буває лише та, яка складається із скупчень, звязаних солідарністю. Найдужчим же стимулом солідарности є національна єдність: вона звязує осіб не лише загальнолюдськими властивостями, які є у всіх людей, а ще й окремими місцевими — походженням, мовою, релігією, культурою і т. д.

Найдужчим же руїником держав є національна ріжно-

манітність, національні антагонізми. Ніколи не може бути єдності між народами “коли слава одного є ганьбою й стражданням для другого; коли минулість одного викликає ненависть до другого” (Градовський).

Наскільки ніколи не зникне потреба в регуляції використання території для задоволення людських потреб, настільки ніколи не зникне держава, як система володіння й вижиття території. Вона лише зміниться в напрямку найширшої демократії, зменшення примусу, усунення голого насильства одних над другими, зміни примусового порядку порядком угоди.

VI. БАТЬКІВЩИНА.

1. Означення. — Словом “батьківщина” означається місцевість, земля, територія, на якій проживали чи проживають фізичні й духовні батьки людини; це певний простір землі, де людина народилася, виросла, проживає й працює.

Батьки людини є безпосередні й посередні. Безпосередні: батько й мати. Посередні 1) природньо-географічні умови, що впливали а) на витворення певного антропологічного типу предків людини; б) впливали і впливають на виростання й формування організму та психіки окремої людини; 2) культурно-суспільні обставини, що а) витворювали певний культурний тип з предків людини, властивості яких перейшли в спадщину людині, та б) формували й формують світогляд самої людини.

Батьківщина — це простір землі, на якій перебували чи й перебувають фізичні та духовні батьки людини, це: а) хата, двір, господарство, де людина народилася й виростала; б) територія, природні умови якої (ниви, ліси, гори, озера, ріки і т. п.) впливали чи й впливають на формування її організму та психіки; в) територія населення якої впливало **чи впливає на формування світогляду й поведінки людини** (двір, хутір, село, повіт, край, держава); г) місце праці (майстерня, завод), яка впливає на фізичну й психічну формування людини.

“Батьківщина — це перед усім земля” (Блага).

Батьківщина — це край під впливом природи й суспільства якого людина народжується, виростає, формується й діє.

2. Обсяг батьківщини. Розмір батьківщини залежить від того, на яких просторах людина проживає та які простори впливають своїми природними та суспільними обставинами на її фізичну й духовну формацію. В дитячих роках — це батьківський двір та свій куток, своя вулиця, свій хутір; далі — село, волость, повіт. В миру ж виростання людини й перебування її на широких просторах, під впливом їх природи (підсоння, ґрунту, топографії рік, озер, лісів, нив, краси природи і т. д.) та суспільного оточення (побуту родин, племен, націй; суспільних законів села, міста, краю, держави, мови, культури і т. д.) — батьківщиною людини стає все ширший світ. Для темного селянина — батьківщина обмежується селом; для людини, життєво звязаної з цілим краєм — край; для висококультурної людини батьківщиною є весь світ, бо весь світ впливає на формацію її душі; по всьому світу розкидані батьки — творці окремих її властивостей.

Любов до батьківщини. У всіх людей існує природна любов до батьківщини: до батьківської хати, двору, майстерні, вулиці, села, міста, краю, держави і т. д. до просторів і людей, де людина народилась, виросла й проживає; до тих просторів, які так чи інакше вплинули на її народження й формацію, як фізичну, так і духовну.

Любов до батьківщини називається патріотизмом. “Це почуття вдячності до землі й місцевости зо всіми їх добрами. Це любов до місця, як осідку предків, яке породило й уможливило наше життя.” “Це почуття людей скупчених на землі батьків, під власною історією, коло своїх матеріяльних, інтелектуальних та моральних скарбів.” (Д-р Фольпрахт.)

Разом з тим це є почуття симпатії і до того суспільного оточення, до тих людей, серед яких людина виросла. “Це почуття любови й обовязку до людей на спільній землі, що була і є спільною матір’ю” не залежно від їх походження, віри, нації і т. п.

Кожна людина любить батьківщину в такому розмірі, в якому відчуває та усвідомляє вплив її на свою формацію. Темний селянин любить своє село; міщанин — місто; інтелегентна людина хоч би й з села — любить вже свій край, державу і т. д.

Переїзджаючи на нове місце й підпадаючи впливові нового природнього чи суспільного оточення, людина здобуває

нову батьківщину, як українські переселенці на Кубань, Зелений Клин, Канаду і т. д., і також любить її.

Людські скупчення, як і окремі особи, кожне мають свою батьківщину (родина, рід, плем'я, нація, держава, віра, професія, партія і т. д.).

Батьківщина віри, нації, держави і т. д. не тотожні. Кожна з них має свій обсяг. Національна батьківщина німців не покривається з німецькою державою. Національна батьківщина українців перебуває під кількома чужими державами. Це той край, який природнім та культурно-суспільним оточенням впливає на складення, формацію й розвиток українців.

Природні (космічні, географічні, геологічні) та культурно-історичні умови повязали окремих українців у різні земляцтва. Лемки, бойки, полтавці, подоляни, поліщуки, волин'яки, галичани, карпатці, кубанці, зелено-клинці, канадійці і т. д. Кожне з цих земляцтв має свою батьківщину й любить її: полтавці — Полтавщину, галичани — Галичину, канадійці — Канаду і т. д. Але всі українці разом, вся українська нація має свою батьківщину — це всі простори, під впливом яких склався, на яких проживав і проживає, формується та розвивається український нарід. Це територія в басейнах рр. Дону (частково), Донця, Дніпра, Дністра й Тиси, підковоподібно обмежена на північному заході поліськими болотами, на заході Карпатами, на півдні Чорним морем.

Наскільки кожна людина належить до кількох суспільних скупчень, то вона має кілька батьківщин: 1) індивідуальну, 2) родову, 3) земляцьку, 4) національну, 5) державну і т. д.

Перша найменша, а що далі — все більша, ширша. Кожну з них людина любить залежно від близькості до неї. “Коли в широкому розумінні “батьківщина” — це вся країна, якої я громадянин, хоч би як вона велика й ріжноманітна, а через те й в окремих частинах мені навіть невідома була, — то в вузькому розумінні батьківщина — це та місцевість, де я народився, де живе моя рідня, де мені все близьке, рідне з малку: і пейзаж, і люди, і місцева говірка, і крій одержі, і побут, і природа з її звуками та барвами, і дитячі забавки, і казки і колискові пісні.

Батьківщина там, де від народження я породався

зо всім, де все немов би є продовженням мене самого, і де я сам немов би невідділима частка одного неподільного цілого, де м і й край, м о я земля, а я рослина, що заглибилась в неї своїм корінням. От чому “земляк” це щось значно інтимно ближче, кривно рідніше, ніж громадянин, “співдержавник”. (В. Чернов.)

Ближчу, вужчу батьківщину людина любить дужче, ніж дальшу, ширшу, бо дужче відчуває вплив ближчої. Образ же дальшої й ширшої менш виразний, а відчуження звязку з нею, та свідомість її впливу слабші. Тому людина більше любить свою індивідуальну батьківщину (власний двір), ніж земляцьку (Полтавщину, Галичину, Карпатщину), а земляцьку — дужче, ніж національну (Україну). Іван Гейко з Карпатщини дужче любить брата Василя Гейка, ніж інших карпатців, а карпатців дужче, ніж полтавців і т. д.

Любов до ширшої батьківщини розвивається в міру зросту відчуження та усвідомлення її впливу на формацію людини. Любов до української національної батьківщини виростає в міру поширення національної свідомості та розвитку, загально національної культури й літератури, які розвиваючись дужче впливають на окремих осіб, ніж то робили раніш.

Любов до батьківщини викликає в людині бажання жити на батьківщині, як вужчій, так і ширшій. Любячи батьківщину людина хоче володіти нею, щоб її скарбами задовольнити свої життєві потреби; хоче володіти перш за все клаптем землі, де народилась і виросла; батьківським двором, полем; далі селом, де виросла (хоч спільно з іншими односельчанами), краєм, який вплинув на її формацію і т. д. Тому людина захищає батьківщину від визиску, спустошення й винищення іншими, не дає вивозити з неї природних скарбів, дбає про розвиток і поліпшення місцевого природнього й суспільного оточення. В цім знов любов до вужчої батьківщини перемагає любов до ширшої. Галичани більше дбають про Галичину, ніж про Полтавщину і навпаки.

Вибираючи між батьківщиною національною й державною, людина віддає перевагу тій, яка дужче впливає на формацію її індивідуальності. Частіш — національній, бо властивості нації — мова, культура — глибше й інтимніше впливають на неї, ніж властивості держави (державно-суспільний лад).

VI. ЗАВЕРШЕННЯ.

1. Ріжниця ества скупчень. Земляцтво, нація, держава й батьківщина тямки не тотожні. Перші три — суспільні скупчення, а остання — територія.

Суспільні скупчення земляцтво, нація й держава також ріжняться між собою. Земляцтво є скупченням хоч і природнім, але мало оформленим, без об'єктивних зовнішніх ознак, мало стиснене. Нація є скупчення природнє, хоча й неорганізоване, стихійне, але виразно оформлене, стисло зв'язане не лише суб'єктивними чинниками, але й об'єктивними. Держава ж — це суспільне скупчення, організоване людською волею для досягнення певної мети.

В склад нації люди входять в наслідок природного походження й виховання; в склад держави — з власної або чужої волі.

2. Взаємовідносини нації й держави. Нація й держава можуть існувати або цілком незалежно, самостійно одно від другого, або в якомусь зв'язку між собою. Українська нація існувала протягом століть як у власній державі, так і без неї, в чужих державах, де в супереч волі чужих державних сил, які намагалися її знищити, зберігла своє ество. Держави існували згуртовані не на національній базі, а на релігійній (Халіфат) або територіяльній (Святе Римське цісарство), або якій іншій (династичній).

Є нації, що покриваються з державами. Це одно-національні держави, як Швеція, Голяндія і т. п. Є нації, що сформувалися в дві держави: англійська — в Англію й Зєдинені Держави Америки; німецька — Німеччину й Австрію. Є й такі нації, що не сформувалися в жадну державу, а підлягають державам інших націй, як українська, білоруська, грузинська і т. д. Є нації, що підлягають одній чужій державі (бретонці, баски), а є й такі, що багатьом (українці — Росії, Німеччині, Румунії, Мадярщині; німці — Німеччині, Австрії, Швайцарії і т. д.).

Є держави, що складаються з однієї нації, як Норвегія, Голяндія, а є й такі і то більшість, що складаються з кількох націй (Англія, Франція, Швайцарія і т. д.). Подекуди всі нації, що входять в склад одної держави, рівні між собою (Швайцарія), а подекуди (і то в більшості) одній пануючій нації підлягають всі інші (Англія, Франція і т. д.).

Отже: є держави однонаціональні або просто національні й кільканаціональні, перістонаціональні.

Національні держави зливаються з нацією в одно міцне ціле. Кільконаціональні держави спіраються або на одну націю, або на кілька; в першому випадку нація, на яку спірається держава, панує над іншими, асимілює їх. “Найбільшою небезпекою для національності є розумне, продумане, ясне й доцільне мирне відношення держави до меншинових народів” (д-р Фольпрахт), бо воно найлекше асимілює їх.

Національні держави завше міцніші, ніж перістонаціональні, бо найдужчий стимул солідарности — національна єдність, а найдужчий руїник держав зовні і з середини — національні антагонізми: не може бути єдності між народами, “коли слава одного є ганьбою й стражданням другого” (А. Градовський).

3. Національні держави. Кожна держава намагається підпорядкувати й асимілювати всі нації, які входять в її склад; навіть швайцарська. Кожна нація навпаки намагається сама зорганізуватися в самостійну державу, як суверенну самоорганізацію володіння певною територією для використання усіх її природних скарбів і можливостей ради найкращого задоволення своїх життєвих потреб. Цього вимагає й розвиток людської культури, що потребує напруження всіх творчих сил всіх націй у формах найбільш для них сприятливих. “Ні одна цивілізація не має права на безумовне панування над іншими національностями, бо ні одна з них не має в собі абсолютної істини. Тому кожна нація повинна розвивати свої сили на добро людства, а щоб самотний розумовий, моральний і економічний розвиток народу був забезпечений, народ цей мусить скласти свою державу, мати свою національну владу” (А. Градовський). Це природня потреба кожної нації, до якої вона неминуче й завше стремить.

“Розвиток народности натурально веде до прийняття нею державної форми й установаження своєї верховної влади” (А. Градовський). “Народ, що має національну свідомість, жадає власної хати, в якій би він цілком сам для себе існував і діяв після своєї волі; жадає для себе власної держави” (Фіркандт). “Нація, яка почуває себе дозрілою, хоче також, щоб усі її визнавали дозрілою, а тому намагається розбити гч систему, в якій не має жадного місця для неї; бажає стати

суверенною, рівноправною; жадає свого утвердження в по-статі держави, а формою вияву цього жадання типowo є про-голошення незалежності, як то зробили голандці р. 1579, американці — 1776, норвежці — 1814, італійці — 1870, бол-гари — 1908, литовці — 1917, українці й чехословаки — 1918, фіни, поляки, естонці, латиші — 1919 і т. п. “Державна фор-ма існування творить отже кінцевий камінь життєвої туги нації” (Р. Челлен). Нація задовольниться тільки тоді, коли межі її розпросторення покриватимуться з межами її держа-ви” (Фіркандт). “В державі дістає нація найвищий духов-ний зміст, якого їй, яко такій не доставало” (В. Челлен).

В наслідок того дуже поширилось гасло “кожна нація повинна творити державу, а кожна держава має обнімати тільки одну націю” (Манціні).

“Кожен нарід є покликаним і управненим утворити дер-жаву. Як людство розділене на народи, так світ має бути по-ділений на таке саме число держав. Кожний нарід — одна держава; кожна держава — однонаціональна істота” (Блунч-лі).

4. Перістонаціональні держави. Про те здійснити цю ідею в наш час дуже тяжко, бо багато націй так перемішали-ся між собою, що розділити їх територіяльно зовсім немо-жливо; на однім просторі існує безліч націй. Тому “дома-гання нації й держави стоять супроти себе, як квадрат та круг. Квадратури круга ще не знайдено. Так само ніхто не ви-найде такої чарівної формули, яка би звязала націю й дер-жаву в одно ціле без жадного тертя” (Реннер).

Визнаючи повну рацію ідеї “кожна нація — одна дер-жава, а кожна держава — одна нація”, людство, не маючи змоги здійснити його через велике перемішання націй по всіх земних просторах, мусить стремити до витворення тако-го симбіозу державно-національних організацій, який би най-дужче виявив волю й найкраще задовольнив потреби всіх націй, які змушені входити в склад одної держави; тобто: мусить зробити їх співдержавними.

“Однонаціональна держава з погляду демократії є най-ліпшою формою держави, бо в такій державі народня маса найшвидше може мати вплив, бо в усій своїй суцільности посідає державну мову, мову політичного життя, інформації й агітації” (Каутський). Проте, там, де однонаціональної держави створити не можна, треба дати всім націям в одній

державі рівне право на мову, культуру, самоуправу; створити державу націй, державну спілку, як швайцарці.

До цього змушує не лише переплутаність, а й спільні господарські інтереси кількох сусідніх природних країн, їх несамовистарчальність, потреба організації спільного господарства й захисту від визиску та винищення з боку. З тих причин окремі нації мають звязуватися в одну державу, як Швайцарія, а держави — у спілки держав.

)